

A Köztársaság téri csata nyitánya

A Köztársaság téri csata és az azt követő erőszakos cselekmények feltehetően ötvenhat legismertebb eseményei közé tartoznak. De vajon valóban az történt október 30-án, és valóban azok voltak a szereplők, amiről és akikről a rendszerváltozás előtt és után készült szövegek beszámolnak? Az alábbiakban – zömmel megjelent, mindenki számára hozzáférhető írások alapján – a harcot közvetlenül megelőző, reggel 8 és 10 óra közötti eseményekre fókuszálva azt vizsgálom, milyen cselekvéssor vezetett *valójában* az összeütközéshez.

Az események legrészletesebb leírása Hollós Ervin és Lajtai Vera 1974-es könyvében található, ezért arra alapozom vizsgálódásom, azt vetem össze más leírásokkal, esetenként levéltári forrásokkal.

1. „Kíváncsiskodók” vagy felderítők a pártház kapujában

„[1.] Október 30-án viszont az őrség parancsnokának már reggel kilenc óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették ... igazoltatni akarták az őrséget.

[2.] Röviddel 9 óra után egy újabb kisebb, részben fegyveres csoport – közöttük néhány nemzetiszínű karszalagos nemzetőr – jelent meg a főbejáratnál. Körülnéztek, a kapuban álló rendőrtől megkérdezték, kik tartózkodnak a házban. – A budapesti pártbizottság munkatársai – volt a válasz. Ezután körülvettek egy, éppen a ház elé érkezett teherautót, s az iránt érdeklődtek, mit hozott és kiknek. A kocsis kísérői megmondták, hogy a pártház személyzetének élelmiszert hoztak; erről a »kíváncsiskodók« különben saját szemükkal is meggyőződhetnek.

[3.] Alig tíz perc múlva egy rendőr érkezett két civillel, s a kapuban álló rendőrt felszólította, hogy igazolja magát, és adja át a fegyverét. A kapuőr ezt megtagadta. Az előcsarnokban tartózkodó őrség egyik tagja jelentette az eseményeket Várkonyi Györgynek, az őrség parancsnokának. Várkonyi – miközben a kapuban folyt a vita – határozott parancsot adott az »igazoltatás visszautasítására, a fegyverek megtartására, az igazoltató személyek eltanácsolására«.

[4.] Rövidesen két karszalagos civil állított be, s név szerint Várkonyi Györgyöt kereste. Az előcsarnokban tartózkodó karhatalmista, Göbolyös László beszélt velük, majd fölment az első emeletre, hogy Várkonyi hadnagynak bejelentse »látogatóit«. Amikor azonban Várkonyi Göbolyössel és Zsótér Jánossal együtt lement, a két karszalagos már nem volt az előcsarnokban.”¹

Hollósék szerint tehát a téren gyülekező fegyveresek az ostrom előtt több kísérletet tettek arra (az idézett négyet és egy később tárgyalandó ötödiket), hogy harc nélkül bejussanak az épületbe. Nem állítják, hogy ezek célja a pártház támadása volt, de mégis ez következik szövegükből. Erre utal a kísérletek koncentrálttsága: alig egy óra alatt (reggel 9 és 10 óra között) négy hasonló eset, valamint az addigi próbálkozásokat leleplező ötödik, amit a támadás nyitányának neveznek.²

A kapu mint tér az adott szituációban kétfajta szerepet játszhat. Ez az a pont, ahol a leginkább lehetséges érintkezés, kommunikáció a bentiek és a kintiek között, illetve amilyen keresztül legkönnyebben lehet bejutni az épületbe (és kijutni onnan). Hollósék szerint az első (a kommunikáció) csak fedéséül szolgált a tényleges másodiknak (a behatolásnak). A kísérletek elbeszélése azonban gyengíti történetük központi elemét, miszerint a támadást előre elhatározták,³ nyilvánvaló ugyanis, hogy ez esetben súlyos hiba lett volna a támadóknak lemondaniuk a váratlanság nyújtotta előnyről. A négy próbálkozás ugyanis, anélkül hogy a támadókat a siker lehetőségével kecsegtette volna, jelezte a védőknek, hogy akció készül (vagy van máris folyamatban). (Hollósék szerint a jelekből a pártházban tudták: támadás készül.⁴) Más esetekben, amikor a felkelők megtámadtak egy-egy épületet (Gyűjtőfogház, Külügyminisztérium), éltek a meglepetés

nyújtotta előnnyel. Ha igazak az első próbálkozásokról szóló történetek, akkor valószínűtlen, hogy előre eltervezett és megszervezett volt a támadás, tehát vagy Hollósék történetének több eleme, vagy a történet lényege hamis, de az sem zárható ki, hogy mindkettő az.

Az első eset leírásánál forrásként a karhatalmisták parancsnokának, Tompa Károly államvédelmi hadnagynak egy 1957-es jelentésére hivatkoznak, de az ott leírt történetnek csak az elejét vették át („9 óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették. Nem sokkal később a külső őrséget ellátó, régi őrségből származó rendőröknél ávósok után érdeklődött néhány fegyveres”⁵). Ezt követően Tompa jelentése olyan eseményekről számol be, amelyek leginkább a Hollóséktól későbbre, de még tíz óra előttre datált utolsó (ötödik) behatolási kísérlet alkalmával történtekkel azonosíthatók („Erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget. A bejötteket erővel visszaszorítottuk, vezetőjüket letartóztattam és Mező elvtárshoz vezettem”). Első történetük csonkasága (az sem derül ki, hogy a fegyveresek bejutottak-e az épületbe) és eltérése a forrásától azt mutatja, hogy azt mint önálló elemet el kell vetni, az valójában egy későbbi történet előre vetett része.

Hollósék leírásában a fegyveresek második bejutási kísérlete két cselekvéssorból tevődik össze. „Röviddel 9 óra után egy [...] részben fegyveres csoport” a bejárathoz ment, majd miután kérdésére („kik tartózkodnak a házban”) választ kapott, elment onnan. Ekkor kezdődik a másik cselekvéssor, az „éppen a ház elé érkezett teherautó” iránti érdeklődés, amelyet ugyancsak befejezetlenül hagynak, szövegükből nem derül ki, hogy a csoport távozott vagy a kocsinál maradt. Az élelemszállításnak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a harc másnapján a *Népszava* cikke, amelyben fordított az elemek sorrendje: az emberek nem a pártháztól elmenőben vették észre az éppen (véletlenül akkor) odaérkező teherautót, és mentek ahhoz, hanem azért mentek a pártházhoz, mert látták, hogy a kocsiról oda hordtak be élelmet. „A budapesti pártbizottság épülete előtt teherautó fékez. A ponyva alól hízott sertések vége lóg ki. Megkezdődik a lerakodás. A sarki közért előtt hosszú sor áll. A tekintetek kérdően néznek a hússal telt kocsira. A munka hamar befejeződik, s a kocsi üresen folytatja útját. Fegyveres csoport közeleg. A sorban állók elmesélik a gyanús látottakat. Egy állítólag üres pártbizottság részére egy kocsi hús? Felette hihetetlen. A fegyveresek a ház átkutatásához látnak.”⁶ Az eseményekkel közel egyidejű elbeszélő forrás szerint tehát a hússzállító teherautóval indult a történet: az fordította a sorban állók és rajtuk keresztül a fegyveresek figyelmét a pártház felé, vagyis ezzel kezdődött az a folyamat, amely a csatához vezetett. Ezt általában átvette a nyugati ötvenhatos irodalom, ellenben lényegében eltűnt a rendszerváltozás után Magyarországon készült munkákból. A hússzállítással kezdte a történet elbeszélését 1957-ben George Urban, majd a következő évben Méray Tibor: „30-án, kedden reggel egy teherautó húst hozott az épületbe. Nem messze onnan, egy közért üzlet előtt hosszú sor állt. Az embereket felhábortotta a lerakodás, és hamarosan elterjedt a hír, hogy az ávósoknak viszik a húst. A környék tele volt fegyveres felkelőkkel; a sorban állók elmondták nekik az esetet. A fegyveresek odamentek a kapuhoz, ahol rendőrök teljesítettek szolgálatot; ezek még a forradalom előtti időkből voltak itt. Ávósok után érdeklődtek, igazoltatni akarták a kapuőröket, és át akarták kutatni a pártházat.”⁷ Így látta a hetvenes években Noel Barber, majd 2007-ben John Matthews.⁸ (Ellenben Molnár Miklós szerint a pártházban megbújó ávósokról és az ott őrzött foglyokról terjedő hírek miatt került sor a támadásra, Bill Lomax pedig lényegében átvette Hollós és Lajtai verzióját az előre elhatározott támadásról.)⁹ Ebben az összefüggésben érthető, miért tíz óra körül kezdődött a harc. Hollósék előre eltervezettségről szóló verziója szerint célszerűbb lett volna hajnalban támadva, álmukban lepni meg a védőket.¹⁰ Az élelmiszerboltok előtt viszont a reggeli nyitás után alakultak ki sorok, akkor észlelhette a közértnél összegyűlt sokaság a hússzállítást, és fordulhatott figyelme a teherautó felé. Annál is inkább, mert már napok óta érkezett vidékről élelem, amit néha az utcán osztottak ki, de nagy szó volt az is, ha egyáltalán valamilyen áru érkezett egy boltba, amit meg lehetett venni. Mint éppen október 30-án, a Köztársaság tértől nem messze, a Nagyfuvaros és a Népszínház utca sarkán álló közértbe, ahol a *rizs* behordásában segített „két géppisztolyos munkásgyerek [...] Amikor az egész rakományt behordták, szótlanul nyúltak a fegyvereik után, és eltávoztak a

Köztársaság tér felé, ahonnan sűrű puskaropogás, géppisztoly kerepelés, s időnként egy-egy tompa ágyúdörrenés hangzott."¹¹

Az élelemszállítással moderált hússzállítást Hollósék az előző napok rossz ellátottságára hivatkozással ellensúlyozták, és igyekeztek cáfolni, hogy annak bármi köze lett volna a pártház megtámadásához.¹² Pedig nem sok idő telt el a kettő között, a szállítmány (vagy annak egy része) közvetlenül a harc előtt még a folyosókon volt lerakva,¹³ vagyis a bentieknek nem maradt idejük az elpakolására. Hollósék nem tulajdonítottak jelentőséget annak a hatásnak, amelyet a hús váltott ki az emberekből. Negligálták, mert szerintük a támadást a felkelők már korábban elhatározták; és talán azért is, mert a párt(ház) védelmében élet-halál harcra készülőkön festett képbe nem illett bele a hússzállítmány; és mert a kommunista propaganda nem tudott élelmiszerhiányról, ezért a hús utáni éhséget sem tarthatták fontos tényezőnek. Pedig az épületben tartózkodó mintegy száz fő ellátására talán nem különösebben sok hús tömegtelen mennyiségnek tűnhetett az órák (sőt lényegében évek) óta sorban állók számára. Őket nyilván elkésérette és feldühíthette, hogy a harcban elért eredmények dacára a kézzelfogható valóság nem változott: azoknak házhoz szállítják a húst, ők pedig örüljenek, ha többórás sorállás után vásárolhatnak. A nélkülöző *mi* és a dúskáló *azok* indulatokat keltő ellentétének számos nyoma van a forradalom sajtójában és a nyugati irodalomban éppen a Köztársaság téri eseményekkel kapcsolatban is.¹⁴

Tompa hadnagy azonban 1957-ben azt vallotta, hogy „hajnalban, még szürkület előtt élelmet és rendőrruhát hoztak a részünkre”,¹⁵ és mivel a rendszerváltozás utáni feldolgozások leginkább az ő szövegeire támaszkodtak, az élelemszállítás datálásában is követték, ezért azt nem tekinthették a támadás közvetlen kiváltó okának. Gosztonyi Péter: „Október 30-án, még szürkületben egy, mások szerint két teherautó érkezett a Köztársaság terre, és megállt rakodni a pártház előtt. A Szamuely laktanyából a hadtáp küldött élelmiszert Tompáéknak. Rendőr egyenruhák is érkeztek. Az volt a parancs, hogy az eddig az államvédelmisek számára rendszeresített uniformist a belső karhatalmisták kék posztó rendőregyenruhával cseréljék fel. Tompa Károly gondolkodás nélkül teljesítette a parancsot, nem is gondolva arra, hogy ezzel a tettel önmagát és védőcsapatát, úgymond vogelfreinek (magyarul: törvényen kívüliek) minősítette.”¹⁶ Horváth Miklós: „Október 30-án hajnalban az élelemmel együtt rendőr egyenruhákat szállítottak az őrség részére.”¹⁷ Gyurkó László elhagyta az élelemszállítást, csak azt tartotta fontosnak, hogy „a székház élelmiszer-ellátása rendkívül rossz volt, a katonák éheztek”.¹⁸ Egyedül **Eörsi László** tette reggelre a hússzállítást, de azt nem tekintette a támadás kiváltó okának, és csak időben kapcsolta össze azzal, hogy egy csoport a pártház kapujához ment: „Rossz szemmel nézték a megérkező élelmiszerszállító tehergépkocsit is, amelyről a pártházbeliek behordták a húst. Ekkor, 9 és 10 óra között a tömegből két csoport elindult a főbejárat felé.”¹⁹ (Az egyenruhák megérkeztéről nem írt, mindössze azt rögzítette, hogy közvetlenül a támadás előtt Mező Imre „javaslatára a karhatalmisták az uniformisukat rendőr egyenruhára váltották”,²⁰ vagyis valamikor korábban érkeztek ilyenek).

Pedig Tompa, aki más eseményt is tévesen datált, ezúttal vélhetően egybevont két, különböző időben történt dolgot. Számára az egyenruha megérkezése volt fontos, erre vonatkozik az időhatározó. Október 29-én ugyanis – ha máshonnan nem, akkor a – rádióból tudnia kellett, hogy a belügyminiszter „megszüntette az Államvédelmi Hatóságot [...]”. A főváros utcáin semmiféle államvédelmi szervhez tartozó alakulat nincs szolgálatban.”²¹ A Belső Karhatalom pedig, ahova ő és harcosai tartoztak, államvédelmi szerv volt. Ellentmondásos helyzetbe kerültek: alakulatuk mintha megszűnt volna (bár erről parancsot nyilván nem kaptak), de feladatuk (a pártház biztosítása) nem. Ha Münnich bejelentése nyomán többükben fel is merült a hazamenetel lehetősége, attól nyilván visszatartotta őket, hogy ezt csak fegyver nélkül, de (30-án reggelig) államvédelmi-egyenruhában teheték volna. Ebből a helyzetből ígért menekvést az új egyenruha, amihez képest Tompa számára érdektelen volt, hogy mikor érkezett a hús.

Hollósék szerint harmadik alkalommal (az előző esettől függetlenül) egy rendőr két civillel érkezett a bejáratához, akik igazoltatni és lefegyverezni akarták az ott szolgálatot teljesítő rendőrt. A történet ezúttal is inkább abbamarad, semmint befejeződik Várkonyi parancsával, hiszen annak eredménye (következménye) nem

szerepel a szövegben, ami arra enged következtetni, hogy az őrségnek sikerült eltanácsolnia (!) „az igazoltató személyek”-et. Tehát másodjára küldtek el a kaputól hivatalos egyéneket: először „nemzetiszínű karszalagos nemzetőr”-öket, másodjára egy rendőrt és két kísérőjét. Október 30-án már létezett és működött a nemzetőrség. Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya mint a Budapesti Nemzetőrség parancsnoka október 29-én utasította a kerületi osztályokat, hogy „azonnali hatállyal” alakítsák meg a nemzetőrséget, amelynek feladata „a megbomlott közrend helyreállítása”.²² Ez nem – a megtorlás idején árulással vádolt – Kopácsi magánakciója volt, Janza Károly honvédelmi és Münnich Ferenc belügyminiszter már október 28-án tájékoztatta a fegyveres erőket, hogy „a kormánynyilatkozat értelmében megszervezendő honvédségi, rendőrségi, munkás és ifjúsági karhatalmi alakulatok gyors megalakítására és felszerelésére intézkedtünk”.²³ A VIII. kerületben rendőrtisztek vezetésével, de civilek bevonásával már 29-én felállt a nemzetőrség, amelynek tagjai rendőrök vezetésével járőröztek Tímár István őrnagynak, a kerület rendvédelmi parancsnokának az utasítása alapján.²⁴ Nem osztom azokat a véleményeket, amelyek szerint ennek a nemzetőrségnek *semmi* köze nem volt az október 30–31-én alakulthoz,²⁵ de tény, hogy nem volt azonos azzal. 30–31-e előtt ugyanis kizárólag a párt által legitimnek elismert testületek (szakszervezet, munkástanácsok, egyetemek stb.) küldötteiből lettek nemzetőrök, a szervezés pedig a párt, illetve a párt által kijelölt fegyveres testületek (honvédség és rendőrség) kizárólagos irányítása alatt folyt. Éppen ezért a nemzetőrség legalitása október 30-án reggel a pártház védői számára sem lett volna megkérdőjelezhető – különös tekintettel arra, hogy a nemzetőrség szervezőinek egyik csoportja éppen a Köztársaság téri pártházba települt.²⁶

Hollósék több alkalommal jelezték, ha nemzetőrök voltak a cselekvők („néhány nemzetiszínű karszalagos nemzetőr”, „két karszalagos civil”²⁷). De ezúttal a rendőr kísérőiről csak annyit közöltek, hogy azok civilek voltak, vagyis sem rendőrök, sem pedig nemzetőrök, így kétség sem merülhetett fel elküldésük jogosságát illetően. Az őrség szerintük ezúttal is fegyelmezetten és szabályszerűen járt el: az illetéktelenek behatolását megakadályozta, az esetet jelentette parancsnokának, aki a helyzetet átlátva megfelelő parancsot adott, amivel biztosította az épület háborítatlanságát. Történetük azonban két lényeges ponton eltér attól, ami történt: mert nem egy rendőr érkezett két civillel a kapuhoz, hanem egy rendőr vezette nemzetőr járőr; amely igazoltatni akarta a kapuőrt, de nem akarta elvenni a fegyverét.

A járőr vezetője Takács József rendőr tizedes volt, aki a VIII. kerületi kapitányság 12. őrsén teljesített szolgálatot.²⁸ Takács október 30-án, sőt még utána is a testületnél volt, amíg novemberben el nem hagyta az országot,²⁹ ez alapján pedig valószínűtlen, hogy 30-án szolgálati helyét elhagyva fegyveres felkelőkhöz csatlakozott volna. Esetleges „árulása” nem szerepel a vizsgálótisztek rendelkezésére bocsátott információk között,³⁰ a róla vallomást tevő, ugyancsak nemzetőrökkel együtt a környéken portyázó rendőrök, Nádas Jeremiás őrmester és Nébald Richárd tizedes pedig nem állították, hogy csatlakozott volna a fegyveres felkeléshez, sőt őt mindig rendőr tizedesnek mondták. Amennyiben pedig fegyver volt nála, akkor szolgálatban volt, ha pedig szolgálatban volt, akkor kísérői nem fegyveres felkelők voltak, hanem felfegyverzett nemzetőrök. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy joguk volt igazoltatni, hanem cáfolja Hollósék azon állítását, hogy céljuk volt a kapuőr lefegyverzése, hiszen Takácsnál géppisztoly, és társainál is fegyver volt, így ha akarták volna, el tudták volna venni a kapuőr fegyverét. Hollósék története ebben a vonatkozásban valószínűtlen is. Mert valószínűtlen, hogy a nem felkelőkből álló, rendőr vezette járőr el akarta volna venni a budapesti pártbizottság székháza előtt őrt álló rendőr fegyverét. Az, hogy hagyta magát elzavarni, sokkal inkább határozatlannak, semmint azonnal agresszívan fellépőnek, az őrtől fegyverét követelőnek mutatja.

Miközben Hollósék ellenforradalmárnak tekintik és mutatják a nemzetőr járőrt, a kapuőr rendőr az általuk előadott történetből kiolvashatóan is bizonytalanul fogadta azt. Hollósék ugyan csak azt közlik, hogy „az előcsarnokban tartózkodó őrség egyik tagja jelentette az eseményeket Várkonyi Györgynek”,³¹ ez azonban egy kérdést is magában foglalt: mi a teendő? Várkonyi ugyanis nemcsak meghallgatta a jelentést, hanem „határozott parancsot adott az igazoltatás visszautasítására, a fegyverek megtartására,

az igazoltató személyek eltávolítására”.³² (Kiemelés – Sz. A.) Tehát ő döntött a járőr elküldéséről. A pártházbeliek nem október 30-án reggel találkoztak először nemzetőrökkel. Előző este elfogtak három fegyverest, akik közül ketten „a VIII. kerületben a rendőr őrsön kapták a fegyvereket, a nemzetőri igazolvánnyal együtt”.³³ Mivel nem tudták tisztázni, hogy legálisan voltak-e fegyverrel, ezért a rendőr őrség egyik tagja betelefonált parancsnokságának a Mosonyi utcai laktanyába. Onnan egy rendőr százados érkezett, aki kihallgatta, majd fegyverüket elvéve szabadon engedte a lefogottakat. Várkonyi nyilván ennek mintájára küldte el másnap reggel a kapuórt igazoltatni akaró járőrt, a kérdés tehát az, hogy miért fegyverezte le előző este a Mosonyi utcai százados az igazolvánnyal ellátott nemzetőröket. Az egyik lehetséges magyarázat szerint ennek nem az volt az oka, hogy illegitimnek tekintette a nemzetőrséget mint szervezetet, hanem hogy a nemzetőrök cselekedtek olyat, amivel méltatlanná váltak beosztásukra. Mindhárom férfinél fegyver volt, de csak kettejüknek volt nemzetőri igazolványa, márpedig egy rendfenntartó közeg nem grasszálna egy magánál engedély nélkül fegyvert tartó személlyel. Ráadásul a nemzetőrök közül „az egyiknél három pár vadonatúj cipő és egy üveg pálinka is volt. A másik nemzetőri igazolvánnyal rendelkező személynél ugyancsak találtunk két pár új cipőt.”³⁴ Pusztán Tompa vallomása alapján nem lehet elégségesen bizonyítottnak tekinteni, hogy a nemzetőrökkel szemben valóban felmerült a fosztogatás gyanúja, miként az sem tisztázott, hogy ők fosztogattak, vagy fosztogatóktól kobozták el a holmit. Amennyiben az elbeszélte történet legalább részben megfelel a valóban történeteknek, vagyis a nemzetőrök fosztogatás gyanújába keveredtek, mégis elengedték őket, abból az következik, hogy a Mosonyi utcai százados számára nem volt világos a helyzet, hiszen ellenkező esetben vagy őrizetbe kellett volna vennie a fosztogatókat, vagy meg kellett volna hagynia a nemzetőrök fegyverét.

Fennáll azonban a lehetősége annak is, hogy a Mosonyi utcai rendőröknek (és a pártházban tartózkodóknak) nem volt pontos képük a nemzetőrség szervezésének állásáról. Rendőrségi vonalon az új karhatalmat a kerületi osztályok bevonásával október 28-án kezdték szervezni, márpedig a Mosonyi utcában a közvetlenül a budapesti főosztálynak alárendelt rendőr karhatalomnak volt a laktanyája, hozzájuk tehát nyilván nem jutott el minden azzal kapcsolatos hír. Az új karhatalom azonnali felállítása kulcskérdés volt a konszolidáció szempontjából, a sietség pedig kapkodást eredményezett: a szervezéssel megbízottak különböző nevek alatt folytatták a munkát (új karhatalom, nemzetőrség stb.), közöttük sem volt teljes összhang, maguk sem voltak tisztában a gyorsan változó helyzetben valóban nem egyértelmű feladattal.³⁵ A Mosonyi utcából érkezett százados ez esetben is azért hozott felemás döntést, mert nem látott tisztán. A nemzetőrök másnap reggeli elküldése azonban más helyzetben történt. Azokat népes csoport, ráadásul a hússzállításon feldühödött emberek csoportja követte, tehát elküldésük nem maradt titokban, így azt a kintiek reakciója kísérte. Ez a második fontos tényező, amivel a pártház magára vonta az emberek – nem pusztán figyelmét, hanem – haragját. Az első a bentiek anyagi kivételezettségét mutatta, az intézkedni akaró rendőr-nemzetőr járőr elküldése pedig azt, hogy azok továbbra is a törvény (és a közemberek) felett állnak (vagy a törvény felett állónak tudják magukat), hiszen nekik nem parancsol az utca ura, a rendőr. Ezt tekintette a harc közvetlen okának a *Magyar Függetlenség* cikkírója: „ismét gyilkos sortűz dördült. Nemzetőröket támadtak meg a nagy-budapesti pártbizottság ablakából a veszett patkányként védekező, nemzetrontó janicsárok: az ÁVH.”³⁶

Az október 29-én elfogott nemzetőrök esete bekerült a Köztársaság térről megjelent munkákba. Azzal azonban, hogy mindegyik szerző elhagyta az esetleges fosztogatásra utaló nyomokat, és nem tisztázta a nemzetőrség szervezése körüli anomáliákat, az ügyet a pártházbelieknek a felkelőkkel azonosnak tekintett nemzetőrökhöz, általában a nemzetőrséghez való viszonyulására redukálta. Hollós és Lajtai az elfogott nemzetőröket a pártház megtámadását már 29-én este elhatározó felkelők felderítőinek tekintette,³⁷ és nyilván azért, mert a felderítők nem szoktak új cipőket és pálinkát vinni magukkal a bevetésre, elhagyták Tompa vallomásának ezt a részét.³⁸ Gosztonyi azt hangsúlyozta, hogy egy felosztott, vagyis törvényes alap nélkül működő szervezet (az ÁVH) emberei fogták el a kormány legálisan létező és működő

rendfenntartó erejének a tagjait. Szerinte a Mosonyi utcában korrigálták a pártházbeliek túlkapását, amikor a nemzetőröket elengedték, ebbe a történetbe pedig nem illett a zabrálás gyanúja, amit nyilván azon indokkal hagyott el, hogy a forradalom leverése után úzus volt a felkelőket – gyakran minden alap nélkül – fosztogatással vádolni.³⁹ Gyurkó leírásából az sem derül ki, hogy milyen egység és milyen okból fogta, majd engedte el a nemzetőröket (igazolványuk és fegyverük nélkül), Horváth pedig, noha egyes részleteket pontosított, nem vizsgálta sem elfogásuk, sem elengedésük okát.⁴⁰ Eörsi a pártház megtámadására utaló jelek közé illesztette a történetet, és Hollósék könyvére utalva lehetségesnek tartotta, hogy a foglyul ejtettek a már akkor támadásra készülő felkelők felderítői voltak.⁴¹

A fosztogatásra utaló nyom elhagyásával ezek a leírások egyértelműnek mutatják a szituációt: 29-én este (és nyilván 30-án reggel) a pártházbeliek számára nem volt különbség felkelők és nemzetőrök között, mint ahogy a hivatkozott szerzők szerint sem. (Horváth általában éles határvonalat húz az október 30-a előtt szervezett egységek és a – majdan – Király Béla és Kopácsi Sándor vezetése alatt felálló nemzetőrség közé, éppen azoknak a fegyveres felkelőkhöz való ellentétes viszonya alapján, ezúttal mégis felkelőnek tekinti a nemzetőröket: *„a környéken lévő fegyveres csoportok vezetői az elfogott és később szabadon engedett felkelőtársaiktól, a nemzetőröktől tudtak arról [hogy a pártházban ávosok vannak]”*.⁴²) Nyilvánvaló tehát, hogy amikor 30-án reggel 10 óra tájban egy nemzetőrök vezette csoport végül bejutott a pártházba (ez Hollósék történetében az ötödik behatolási kísérlet), szerintük azt csak erőszakkal tehették, hiszen a pártház védői a nemzetőröket is felkelőnek, ellenségnek tekintették. A pártházbelieknek a nemzetőrökkel szembeni eljárására csak Gosztonyi és Gyurkó próbált magyarázatot találni. Előbbi szerint nem tudtak arról, *„hogy a budapesti rendőrség teljes egészében csatlakozott Nagy Imre nemzeti kormányához”*, tehát a nemzetőrség legálisan működő rendfenntartó szerv, vagyis tájékozatlanságuk miatt fogták el 29-én, és küldték el 30-án a nemzetőröket.⁴³ Gyurkó szerint a két fél identitásában múlt és jelen kavargott. A karhatalmisták egyszerre tudták magukat *„az államhatalom kiváltságos őrei”*-nek és *„egy illegális fegyveres alakulat”* tagjainak, a *„nemzetőr-igazolvánnyal rendelkező »hivatalos« felkelők”* pedig még nem tudták feldolgozni, *„hogy tegnap még törvényen kívül helyezett lázadók voltak, ma a fegyveres hatalom képviselői”*.⁴⁴ Valószínűtlen azonban, hogy a pártházban, ahol a nemzetőrség szervezésének egyik központja volt, mit se tudtak volna a nemzetőrség szervezéséről, Gosztonyi hipotézisét tehát nem látom megalapozottnak. Gyurkónak igaza van abban, hogy a karhatalmisták helyzete megváltozott október 23-a óta, ez azonban éppen nem magyarázza a nemzetőrökkel szembeni magatartásukat. Megállapítása pedig csak akkor lenne érvényes a nemzetőrökre, ha 30-án felkelőkből lett nemzetőrök próbáltak volna bejutni a pártházba (vagy ellenőrizni az őrséget), de felkelők bevonására csak 31-én, egy nappal a tárgyalt esemény után került sor, így semmi sem indokolja a kerületi osztályokon szolgálatba állt nemzetőrök általa feltételezett identitászavarát.

Hollósék negyedik története arról, hogy miként próbáltak meg bejutni emberek a pártházba (akiket ezúttal is nemzetőrnek neveznek), minden elemében valószínűtlen és értelmetlen. Valószínűtlen, hogy a kapuőr ez alkalommal beengedte őket az előcsarnokba (hiszen beszéltek az ott tartózkodó karhatalmistákkal), bárha név szerint keresték Várkonyi Györgyöt. Értelmetlen, hogy ha keresték, nem várták meg. Valószínűtlen, hogy tudták volna a nevét. A történet kitalálására és beillesztésére, amelyhez forrást nem közölnek, és amely más szövegben nem fordul elő, azért lehetett szükség, hogy gyengítsék azt a hatást, amelyet a hússzállító teherautó gyakorolt a kinti sokaságra.

Hollós és Lajtai szerint tehát október 30-án reggel 10 óra előtt négyszer kísérelték meg részben fegyveresekből álló csoportok (köztük vagy velük rendőrök és nemzetőrök), hogy bejussanak a pártházba. Ezekből az utolsó egy általuk kitalált történet, az első pedig a még nem tárgyalt utolsó kísérlet előredobott része. A megmaradt kettő arra irányult, hogy a kintiek megtudják, kik tartózkodnak bent (vannak-e ott ávosok), kiknek szállították a húst. Számítási attrakciójuk kudarcát mutatja, hogy ezek a próbálkozások elmaradtak a későbbi munkákból, a rendszerváltozást megelőzően kiadott, ugyancsak közösen jegyzett munkájukból Hollósék is kihagyták azokat.⁴⁵ Gyurkó első ötvenhatos

könyvébe egyetlen mondatba sűrítve került be az állítólagos négy kísérlet: „Október 30-án reggel a fegyveresek felderítői többször odamentek az őrséghez, s arról faggatták őket, kik vannak az épületben, s mit csinálnak.”⁴⁶ Hollósék történeteiből kiemelve a lényegét, egyértelműen a támadást előkészítő akcióknak tekintette a történeteket, felderítőnek nevezte a bejutni próbálókat.

Pedig Hollósék szövegéről a koncepcionális elemeket lehántva, történetüket pusztán a Nádas Jeremiás és Nébald Richárd elleni vizsgálat irataiból nyerhető ismeretekkel kiegészítve lényegében rekonstruálható, hogy milyen eseménysor előzte meg, váltotta ki a harcot. Október 30-án reggel 9 óra előtt, talán a X. kerületi pártbizottság,⁴⁷ teherautón élelmet, húst küldött a pártházba. Ez felkeltette a közeli közértnél sorban állók, és vélhetően a közelben tartózkodó más emberek figyelmét – majd irigységét, amikor kiderült, hogy ezúttal nem nekik érkezett az élelem. Érdeklődtek a kapuban álló rendőrtől az épületben tartózkodók után, de a kapott válasszal nem elégedtek meg. Miután elküldték őket, az ötvenhatban gyakran ismételt szólamokat hangoztatva ávosokról, lövöldözésről és fogolyként tartott fiatalokról, olyan erőt kerestek, amelynek segítségével bejuthatnak az épületbe, megtudhatják, kik kapták a szállítmányt, és talán kaphatnak abból. Feltehetően találkoztak fegyveresekkel, akiket magukkal hívtak, és biztosan megállítottak járőröző nemzetőröket. Elsőként Takács tizedes járőrét, amely megpróbálta igazoltatni az őrséget, de az a sokaságtól még nem követett (nem támogatott) nemzetőröket is elküldte.

A közért előtt sorban állóknak a szállítmány utáni érdeklődéséből lett Hollósék történetében a második bejutási kísérlet, amikor pedig az elküldött emberek megállították és a pártházhoz irányították Takács tizedes járőrét, abból a harmadik. Eszerint nem négy felderítési vagy támadási próbálkozás előzte meg a harcot, hanem egyetlen cselekvéssor, amelynek közvetlen oka a hússzállítmány érkezése volt.

2. Csoportosulás vagy gyülekezés a téren

„Az ablakból, különösen a második és a harmadik emeletről ekkor már világosan lehetett látni, hogy a pártház körül a téren tömegesen gyülekeznek a fegyveresek, s hogy »felkelők« jelennek meg az Erkel Színház tetőteraszán, és az épületben tüzelőállásokat létesítenek. Majd a színház épülete mögül és a szomszéd utcákból jönnek a »felkelők«, akiknek egy része a téren levő fák mellett foglal állást. Jól látták mindezt az ablakokból figyelő karhatalmisták is.

Várkonyi az addig történeteket jelentette Mező Imrének, a budapesti pártbizottság titkárának. Mező világosan látta: közvetlenül küszöbön áll a támadás. De mint az elmúlt napokban annyiszor, ismét azt kérte: ne hagyják magukat provokálni, s tekintettel a tűzszünetre, kerüljenek minden fegyveres összecsapást.”⁴⁸

Tehát Hollósék szerint az épületben tartózkodók számára már az előcsarnokbeli incidens előtt nyilvánvaló volt, amit előző este is tudtak: támadás készül.⁴⁹ Látták, hogy fegyveresek szállták meg az épület előtti teret, tüzelőállásokat létesítettek az Erkel Színházban és annak tetőteraszán. Ennek a rendszerváltozás utáni munkákban is megőrzött állításnak fontos szerepe van történetükben: ezzel bizonyítják, hogy az egy helyre egy időben érkező felkelők előzetes terv szerint támadtak, hiszen már azt megelőzően tüzelőállást foglaltak az épület körül, mielőtt az előcsarnokban lezajlott incidens okot adott volna a támadásra. Ez áll számos kádárista munkában, így a Köztársaság téren történeteket elsőként bemutató cikkben: „már a kora reggeli órákban megkezdődött a pártbizottság körülkerítése. A környező utcákat fegyveres csoportok özönlötték el, az Erkel Színházat is elfoglalták, ahonnan géppuskacsöveket irányítottak a pártház felé. Röviden szólva: alaposan megszervezték mindent.”⁵⁰ A Fehér Könyv első kötete szerint már október 29-én este fegyveresek gyülekeztek a pártház körül. A bentiekkel két, a pártbizottságra érkező honvédtiszt közölte, „hogy a környéket fegyveresek szállták meg, s támadásra készülnek a párt székháza ellen”,⁵¹ de a támadás akkor még elmaradt. „[Másnap] délelőtt 10 óra tájban tömegesen kezdtek gyülekezni a fegyveres csoportok az épület körül. Megszállták a székházzal szemben levő Erkel Színházat, s annak tetején tüzelőállást létesítettek. Megszállták a székház előtti teret is,

és az ott levő fák mögött helyezkedtek tüzelőállásba. Behatoltak a felkelők a szomszédos és környező házakba is, és elhelyezkedtek az ottani lakásokban.”

Tompa Károly hadnagy 1957-es jelentése és tanúvallomása azonban kevésbé alkalmas a fentiek alátámasztására. Jelentésében mindössze annyit közölt, hogy „október 30-án 9 óra körül fegyveresek gyülekezését jelentették”, amihez hozzátette: „A téren egyre hangosabban és egyre nagyobb tempóban gyülekeztek a fegyveresek.”⁵² Utóbbi azonban – elbeszélésének belső kronológiája szerint – már az előcsarnokbeli fegyveres incidens után történt. A karhatalmisták parancsnoka szerint tehát kevéssel azelőtt észlelték fegyveresek gyülekezését, hogy egy csoport behatolt az épületbe, ami arra mutat, hogy a „gyülekezés” a hússzállító teherautó észlelésével induló eseménysor része volt. Tompa ráadásul fegyveresek gyülekezésére emlékezett, ami sokkal kevesebb, mint a környező utcák előzönlése vagy fegyveres csoportok gyülekezése. Az, hogy mindez egyre hangosabban történt, inkább mutatja a cselekményt indulatból fakadónak, semmint előzetes elhatározás alapján tervszerűen kivitelezettnek, ami ugyancsak az előre eltervezett támadás fikciója ellen szól, hiszen ha már a hajnali támadás meglepő hatásáról lemondtak, legalább a gyülekezés során nem lett volna szabad felhívni magukra a védők figyelmét.

Tompa bírósági vallomása még valószínűtlenebbé teszi fegyveresek előzetes gyülekezését. „Reggelizés után elmentem borotválkozni. A borotválkozást még be sem fejeztem, amikor az egyik harcos jelentette, hogy a téren fegyveresek gyülekeznek, és egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt.”⁵³ Eszerint a gyülekező fegyveresek kifejezés azokra vonatkozik, akik a rendőrök vezette nemzetőr járőr(öke)t az épülethez kísérték, a bentiek addig nem észleltek olyan csoportosulást, amely támadás veszélyével fenyegetett volna. Nem azért, mert a karhatalmisták parancsnoka vallomásában arról nem tett említést, hanem azért, mert elképzelhetetlen, hogy amennyiben olyat valóban észleltek volna, arról neki ne lett volna tudomása, márpedig ha lett volna, akkor nyilván nem reggelizett és borotválkozott volna, és vallomásakor nem ezen cselekményeivel határozta volna meg az összetűzés kezdetének idejét. Vallomásának ez a része lényegében megfelel a jelentésében foglaltaknak, ahol a gyülekezés alig előzte meg az első csoport behatolását. Tompának nem volt oka a maga védelmében hamisan vallani. Akkor állt volna érdekében elhallgatni fegyveresek előzetes gyülekezését, ha a pártház az ő mulasztása vagy hibája, a védelem rossz megszervezése és irányítása miatt esett volna el. A csatát azonban (jelen ismereteink szerint) a harckocsik beavatkozása döntötte el, amelyekkel szemben a védelem páncélelhárító fegyverek híján tehetetlen volt.

Az október 30-án a pártházban tartózkodó Lovas Márton azonban könyvében azt állítja, hogy már jóval korábban, egy órával a támadás előtt megkezdődött a fegyveres csoportok felvonulása. „Reggel 9 óra után a felkelő lövész-csoportok elhelyezkedtek az Erkel Színház tetején és ablakaiban, amelyekből a pártházat tűz alatt tarthatták, ugyancsak állást foglaltak a szomszédos lakóházak tetején és lakásaiban, sokan a tér fái mögött találtak fedezéket.”⁵⁴ Egy ugyancsak 1957-ben megjelent cikkében azonban egészen másként emlékezett: „Az utcán nem vettem észre semmi különösét. A Köztársaság téren, a Bezerédj utca sarkán azonban megpillantottam egy poszton álló fiatal, szakállas felkelőt, vállán géppisztollyal. Két-három személy diskurált vele. Még nem volt kilenc óra.”⁵⁵ Hiába posztolt a szakállas felkelő, őt még a vele diskuráló két-három emberrel együtt sem látta támadásra gyülekező tömegnek, de „a pártházban közölték az elvtársak, hogy a felkelők megszállták a teret és az Erkel Színházat”. Eszerint könyvében nem azt írta meg, amit személyesen tapasztalt, vagy amit a bentiek a támadás előtt észleltek, hiszen kizárt, hogy ne vette volna észre a színház mellett elhaladva az ott (is) gyülekező fegyvereseket, akiket következképpen a pártházból sem láthattak meg kilenc óra előtt, csak jóval később. Cikke azt igazolja, hogy csak az élelemszállítást követően kezdődött csoportosulás a téren.

Az előzetes gyülekezés bekerült több 1990 előtt, illetve után készült munkába. Irving szerint kisebb erő, és máshol, de gyülekezett: „Mező [...] kilenc óra körül észrevette, hogy fegyveres emberek csoportosulnak a tér távolabbi oldalán.”⁵⁶ Hollós és Lajtai pedig utolsó könyvükben jóval korábbra tette és szervezettebbnek mutatta: „Október 30-án reggel 8 órától az ellenforradalmi egységek elfoglalták a számukra kijelölt helyet, megszállták a pártbizottság környékét.”⁵⁷ Gyurkó első monográfiájából

még elmaradt, de ezt a későbbi változatban némiképpen korrigálta: „Október 30-án reggel egyre több fegyveres jelent meg a téren. Gyülekezni kezdtek a mindenütt jelen lévő bábémszkodók is.”⁵⁸ Ugyanakkor elismerte: „Nincs egyértelmű bizonyíték, hogy a felkelők a pártbizottság megtámadását előre megtervezték. Ha nem, akkor is igen hamar szervezett egységek érkeztek a térre; a pártházat golyószóróval, géppuskával lőtték. Ilyen fegyvert csellengő felkelők nem hordtak magukkal. Az ostromban számos Baross téri és Corvin közti felkelő vett részt. Ezek a csoportok voltak legközelebb a pártházhoz.” Nem foglalt tehát egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy sor került-e az ostrom előtt a fegyveresek koncentrációjára, vagy azok csak az összetűzés kirobbanása után érkeztek oda. Fontos nívuma egy általában nem kellő hangsúllyal kezelt körülmény, miszerint nemcsak felkelők, hanem bábémszkodók is gyűltek a térre. Az ötvenhatos harcoknak fontos jellemzője a tömegnek ez a jelenléte, szerepüket nem lehet eléggé hangsúlyozni. Belőlük merítettek bátorságot a felkelők, hiszen ennyi figyelő szempár elől, ekkora szurkolótábor előtt nem lehetett megfutamodni. A tömeg egy része a harcosok tartaléka volt, szükség esetén hamar gazdára talált a fegyver, amelynek kezelőjét találat érte, de olyan eseteket is ismerünk, amikor fegyvertelen tüntetők tartóztatták fel az ellenségnek segítségül küldött fegyveres erőt. Ez azonban nem jelenti, hogy mindenki, aki a téren volt, potenciális harcos is volt, noha a védők mindenkit ellenségnek láthattak. Bizonyos, hogy a tüntető szurkolók többen voltak, mint a harcot vívó, ekkor még csak gyülekező fegyveresek, ezt bizonyítják a korabeli felvételek is.

Gosztonyi elismerte, hogy „sok még a fehér folt”, csak annyit lehet tudni, hogy „október 30-án kilenc és tíz óra között több fegyveres jelent meg a Köztársaság téren”,⁵⁹ de csak feltevései voltak arra, hogy miért. Eltért tehát Hollósék verziójától (nem tömegesen gyülekeztek, noha érkeztek fegyveresek), annak okaként pedig lehetségesnek tartotta a reggeli élelemszállítást. Horváth Miklós szerint a környékbeli fegyveres csoportok vezetői (éppen az előző este foglyul ejtett, majd szabadon engedett nemzetőröktől) tudtak arról, hogy a pártházban ávósok vannak, és 30-án reggel „elérkezettnek látták az időt, hogy végére járjanak: mi történik a pártházban, és ha kell, erőszakkal is fellépjenek a pártház védői ellen”.⁶⁰ Később ehhez hozzáfűzte: „Mivel a felkelők biztosak voltak abban, hogy a tegnap még látott »ávósok« az épületben vannak, társaik biztosítása érdekében már korábban tüzelőállást foglaltak.” A felkelők Horváthtól feltételezett szándéka, hogy „ha kell, erőszakkal is fellépjenek a pártház védői ellen”, valamint az, hogy már az előcsarnokbeli incidenst megelőzően „tüzelőállást foglaltak”, arra vall, hogy Horváth Gyurkónál inkább hajlik Hollósék verziójának elfogadására, **Eörsi** pedig lényegében teljes egészében restaurálta Hollósék verzióját. **Eörsi** szerint a Baross téri felkelőcsoport 30-án hajnalban elhatározta a pártház megtámadását, és a térre hozzájuk hasonlóan terepszemlére érkezett „corvinista egységgel [...] beszélték meg az együttes támadást, és annak részleteit. [...] Amikor a Baross tériek és a corvinisták elfoglalták tüzelőállásaikat, a Köztársaság téren már sok azonosítatlan fegyveres és fegyvertelen is összeverődött. A pártházban lévők már a hajnali óráktól észlelték a mozgást a téren, és azt is látták, hogy az Erkel Színház tetőteraszán – a pártépületre irányítva – géppuskát állítanak fel, mások pedig a színházban és a fák között lőállásokat foglaltak el.”⁶¹ Egyben megerősítette azt, ami már Gyurkó 2001-es könyvében szerepelt: a téren nemcsak fegyveresek, hanem fegyvertelen emberek is gyülekeztek.

Tehát a megjelent források és leírások viszonylag egységesek abban, hogy reggel valakik gyülekeztek a pártház környékén. Ennek idejét nem lehet pontosan meghatározni, hiszen az azt észlelők és az arra később visszaemlékezők nem egy egyszeri, időben egyértelműen meghatározható konkrét eseményt próbáltak felidézni, hanem azt, hogy egy szokványos cselekvés (emberek járása-kelése a téren, kisebb-nagyobb csoportok kialakulása) mikor ment át szokatlanba (fegyveresek ostromhoz készülődése vagy fenyegető tömeg egybegyűlése). A kádárista beszámolók fegyveres tömegekről szólnak. „A környező utcákat fegyveres csoportok özönlötték el”, „tömegesen kezdtek gyülekezni a fegyveres csoportok”.⁶² Ez áll Hollós és Lajtai 1974-es könyvében: „tömegesen gyülekeznek a fegyveresek”.⁶³ Nem tulajdonítok jelentőséget annak, hogy a szövegek kizárólag fegyveresekről tudósítanak, hiszen ha egy csoportban voltak fegyveresek, akkor az az ötvenhatról szóló kádárista diskurzusban fegyveres csoport volt. A forrásokból következően együtt, egy időben érkeztek fegyveres és fegyvertelen

emberek. Tehát vagy a Köztársaság térre (különböző helyekről) induló fegyveres csoportok sodorták magukkal az utcai járókelőket, vagy fordítva, azok irányították oda a fegyvereseket. Az első lehetőség kevésbé valószínű, hiszen a fegyvertelenek csatlakozása lehetetlenné tette a pártház észrevétlen megközelítését, a támadásra alkalmas helyek harc előtti elfoglalását. Valószínűtlen, hogy a különböző helyekről induló fegyveres csoportok mindegyike magával sodort volna fegyverteleneket, márpedig a beszámolók szerint többé-kevésbé egyszerre érkezett több csoport a térre. Ennél sokkal valószínűbb, hogy a fegyvertelenek hívták magukkal a fegyvereseket. Ahogy Takács tizedes járőrével történt, amelyet civilek felszólítottak: derítse ki, hogy kik vannak a pártházban, mi történik ott. Az első fegyveresek eszerint nem azért indultak a pártházhoz, hogy azt megtámadják, hanem hogy kiderítsék, mi igaz a szóbeszédekből. Ezt támasztja alá Tompa hadnagy beszámolója az „*egyre hangosabb*”⁶⁴ gyülekezésről és Irving szövege, amely szerint Mező „*a tér távolabbi oldalán*”⁶⁵ észlelt csoportosulást – vagyis ott gyűltek össze többen, ahol a felháborodott emberek olyan fegyveresekkel találkoztak, akiktől támogatást reméltek. A beszámolók többsége szerint a támadás kézfegyverekkel kezdődött, és csak később érkeztek ostromhoz alkalmasabb fegyverek, ami ugyancsak cáfolja, hogy előre megtervezett támadás indult, és igazolja következtetésemet, hiszen az utcán járőröző nemzetőröknél (és netán fegyveres felkelőknél) nyilván csak kézfegyver volt.

Nem Takács tizedes volt az egyetlen rendőr, aki nemzetőr járőr élén érkezett a pártházhoz. Nádas Jeremiás őrmester az ellene folytatott rendőrségi vizsgálat során azt vallotta, hogy őt a Luther–Bezerédj utca sarkán állította meg egy ötvenfős csoport azzal, hogy lövöldöznek a pártbizottság épületéből. Mivel eligazításakor azt a parancsot kapta, hogy igyekezzenek megakadályozni a lövöldözéseket, sőt, fegyverezzék le a kisebb, engedély nélkül fegyvert tartó csoportokat, az emberek felszólításának engedve a pártház felé indult nemzetőreivel. Útközben többen csatlakoztak hozzájuk, köztük fegyveresek is.⁶⁶ Nádas azonban nem beszélt arról, hogy nagyobb számú fegyverest észlelt volna a pártház környékén, fegyveresek szerinte csak a körülötte hullámzó csoportban voltak. Nem látott a téren gyülekező fegyvereseket Nébald Richárd tizedes sem, aki Tímár őrnagy utasítására nemzetőreivel *reggel óta a Köztársaság téren járőrözött*. Vallomása szerint őt fél tíz tájban a Kenyérmező utcánál állította meg egy nagyobb csoport azzal, hogy igazoltassa „*a pártház épületében lévő rendőrruhás személyeket*”.⁶⁷ Ő sem említett a téren gyülekező, tüzelőállást foglaló fegyvereseket, még kevésbé fegyveres tömeget, noha arra mint kényszerítő körülményre hivatkozhattak volna az ellenük folytatott eljárásban. Nébald, aki 10 óra tájban elsőként ment be, határozottan állította, hogy amikor ő és a másik nemzetőr járőr a bejáráshoz érkezett, másokat nem látott a téren.⁶⁸ Egy 1957-ben tett tanúvallomásában az egyik karhatalmista is cáfolta, hogy tömeg, fegyveresek gyülekeztek volna a pártház körül az épület megtámadása előtt: „*Meg kívánom jegyezni, hogy ebben az időben [amikor a támadást megelőzően egy csoport benyomult] még tömegről beszélni nem lehet, csupán a színháztetőn, fák mögött és plakátragaszok mögött helyezkedtek el egyes fegyveres huligánok.*”⁶⁹ Egyes fegyvereseket azonban (amennyiben a fák és hirdetőoszlopok mögött látott emberek valóban fegyveresek voltak) Budapest utcáin sokfelé lehetett látni a forradalom napjaiban.

A két rendőr (Nádas és Nébald), a két karhatalmista (Tompa és Bozsó Imre) vallomása, valamint Lovas újságcikke tehát cáfolja, hogy a harc előtt fegyveres csoportok gyűltek volna a térre. Azt azonban ténynek tekinthetjük, hogy közvetlenül az első fegyveres incidens előtt – ha nem is tömegek, de – nagyobb csoportok érkeztek a pártház elé. A hússzállításon, valamint a pártházbeli ávosokról terjengő szóbeszédén felháborodott sorban állók és járókelők, az általuk intézkedni hívott nemzetőrök, valamint minden valószínűség szerint civil fegyveresek: felkelők és más fegyverhez jutottak.

3. Egy csoport bejut a pártházba

„[5.] Ezután – még mindig jóval tíz óra előtt – harminc-negyven civil, néhány rendőr, katona, tűzoltó és BSZKRT-alkalmazott⁷⁰ megindult egyenesen a pártház felé. Ezzel egy időben a bejáratnál szolgálatot teljesítő rendőr megpillantott egy másik, még

nagyobb, de fegyveres csoportot is, amely a Luther utca és a Köztársaság tér sarka felől közeledett. Az utóbbi társaságból egy rendőr és egy tűzoltó előresietett, s a bejáratot őrző rendőrnek pergőtűzszerűen kérdéseket tett fel: – Kik vagytok? Kik vannak a pártházban? Kik vannak itt szolgálatban? – Közben a többiek egyre közelebb nyomultak, néhányan a kabátjuk alól hirtelen géppisztolyt rántottak elő, nekiestek a kapuőrnek, elvették a pisztolyát, s közölték vele: most még a Kenyérmező utca irányában elmehet. A rendőr, mivel látta, hogy túlerővel áll szemben, távozott, s visszatért a Mosonyi úti rendőrlaktanyába.

A most már nyíltan fegyverrel hadonászó társaság ezután betört a portásszobába, ahol éjjeli szolgálata után két rendőr pihent. Felverték, fegyvert fogtak rájuk, s kituszkolták őket az előcsarnokba. Itt derékszíjukat a pisztolytáskájukkal együtt levágták, majd tovább lökdösték őket kifelé, hevesen vitatkozva, mit is csináljanak velük. A rendőrök, támadóik tanakodását kihasználva, elmenekültek a Kenyérmező utca felé.

Ekkorra a Luther utca és a tér sarka felől közeledő nagyobb fegyveres csoport is a pártház elé ért, behatolt az őrség nélkül maradt bejáraton, és előzönlötte az előcsarnokot. Mindez rendkívül gyorsan történt. S abban, hogy ilyen módon be tudtak hatolni, minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy az őrséget előzőleg többször és nyomatékosan figyelmeztették, ne kezdeményezzen fegyveres harcot, és ne hagyja magát összeütközésbe beugratni.⁷¹

Hollós és Lajtai szerint 10 óra előtt két irányból két csoport közeledett a pártházhoz. Más egyenruhások mellett mindkettőben voltak rendőrök. A bejáratot – ahol annak ellenére, hogy Hollósék szerint az épületben látták, hogy támadás készül, mindössze egyetlen rendőr posztolt, és a portásszobában is csak pihent két társa – először az egyik, kísérőit maga mögött hagyó rendőr egy tűzoltó-egyenruhással érte el, aki kérdéseket tett fel a kapuőrnek. Közben odaértek a többiek, fegyvert fogtak a kapuőrre, mire ő ellenállás nélkül átadta fegyverét, és meglépett. „A most már nyíltan fegyverrel hadonászó társaság” benyomult az épületbe, lefegyverezte és elzavarta a portán talált két rendőrt. Az ekkor odaérkező másik csoport akadálytalanul jutott be a kapun, „és előzönlötte az előcsarnokot”.

Egészen más történetet közölt 1956-ban a *Népszabadság*. Eszerint miután fegyveresek gyülekezését észlelték, „tíz óra után néhány perccel valaki kiszólt a pártházból, hogy jöjjön be egy küldöttség, és mondja el, mit kívánnak. Erre nyolc fegyveres bejött az épületbe.”⁷² Noha ez az egyetlen szöveg, amely szerint az első csoport nemcsak erőszak nélkül, hanem a bentiek hívására jutott be, hiba lenne teljesen elvetni. A történetet nyilvánvalóan olyan személy írta le (vagy olyan személy elbeszélését írta le valaki más), aki 30-án a pártházban volt. Túl azon, hogy 1956 novemberében még nem is volt lehetséges másként írni a Köztársaság térről, hiszen az ügyben még semmilyen vizsgálat nem kezdődött el, erre utal az elbeszélő lokális aspektusa: „jöjjön be [...] bejött az épületbe”. Ez egyfelől növeli a leírás hitelességét, másfelől az is következik belőle, hogy az eseményt csak töredékesen figyelhette meg, a történet egésze szerkesztéséhez szüksége volt a hiányzó részek utólagos konstrukciójára. Ilyennek tekintem azt, amivel a csoport bejutását magyarázza, hiszen a rendelkezésre álló források nem igazolják, hogy a csoportot behívták az épületbe. Ez azonban nem zárja ki, hogy ilyen szándék fel sem merült. Ez különösen valószínű, ha elfogadjuk, hogy a pártbizottság nem volt a forradalomellenes erőknél sem egyik félszke, sem legfőbb bázisa.⁷³ Az épületben levők számára az a probléma, amit a karhatalmisták még 29-én jelentettek, átöltöztetésükkel megnyugtató megoldást nyert, bízhattak abban, hogy a helyzet békésen rendezhető. Tárgyalókészségüket, szándékukat a békés megoldásra valószínűsíti egy későbbi visszaemlékezés. Eszerint Mező azért ment ki az épületből, hogy meggyőzze az ostromlókat a harc értelmetlenségéről: „Mező Imrének emlékezetem szerint az volt a véleménye, hogy tévedés ez a támadás, meg kell állítani.”⁷⁴

Más 1990 előtt született szövegek Hollósékhoz hasonlóan írják le az első csoport bejutását. Tompa Károly jelentése szerint néhányan „erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget”.⁷⁵ Bírósi vallomása szerint „egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt”.⁷⁶ „Valamivel tíz óra előtt néhány támadó váratlan rajtaütéssel behatolt a pártház kapuján.”⁷⁷ „Az emberek az épülethez jöttek, és azt tudakolták a szolgálatban

lévő rendőröktől, hogy vannak-e ÁVH-sok az épületben. Néhány bátrabb férfi erőnek erejével behatolt az épületbe.”⁷⁸ „Egy csoport be is hatolt, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt, akik elmenekültek, s hét karhatalmistát foglyul ejtett.”⁷⁹ Ezek szerint a kintről érkezettek a bentiek akarata ellenére jutottak be, de különösebb erőszak, fegyverhasználat nélkül. Magatartásuk (vagy közülük egyesek magatartása) egyértelműen, de mérsékeltén agresszív volt: a rendőröktől elvették a fegyvert, de nem bántották, elengedték őket. Ávósok után kutattak, ezt célozta az igazoltatás, ávósok után faggatóztak a rendőröktől: „Az egyik harcos elmondása szerint ávósokat kerestek.”⁸⁰

Gosztonyi Péter a kapuban őrséget adó rendőr, Csizmadia József törzsőrmester egy 1957-es vallomását tartalmazó belügyi jelentés alapján számolt be az esetről: „»[Kilenc óra tájban] kb. öt-hat fegyveres jelent meg a bejárat előtt egy rendőr őrmester és egy tűzoltó vezetésével. Megkérdezték tőlem, hogy mi van itt. Közöltem, hogy a budapesti pártbizottság épülete. Ezután azt kérdezték, hogy kik teljesítenek szolgálatot. Arra a válaszomra, hogy rendőrök, lefegyvereztek.« Közben a felkelők (valójában már nemzetőrök, tehát a kormány által elismert karhatalom) behatoltak az előtérbe. A másik két rendőr, aki szintén az épület védelmére volt kirendelve, Csizmadiával együtt sietett elhagyni a pártház előterét. Eltűntek a téren.”⁸¹ Gosztonyinak egy viszonylag pártatlan résztvevő (aki nem vett részt a harcban) visszaemlékezése alapján írt története két lényeges ponton eltér az 1990 előtti verzióktól. Szerinte ugyanis nem egy tömegszerűen nagy csoport ment a kapuhoz, hanem öt-hat nemzetőr egy rendőr vezetésével. Ezzel azonban érthetlenné válik a történet: „a kormány által elismert karhatalom” miért veszi el a kapuban posztoló rendőr fegyverét, és miért menekül el előlük a másik két rendőr is?

Gyurkó László 2001-es verziója e téren igencsak elnagyolt: „Tíz órakor egy csoport fegyveres behatolt a pártházba, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt és két karhatalmistát.”⁸² Semmit sem mond a csoport méretéről és összetételéről, miközben egy cselekedetnek mutatja a rendőrök és a karhatalmisták lefegyverzését. Nem hozott érdemben újat Horváth Miklós egyes részleteiben nagyon pontos leírása sem. „Október 30-án délelőtt 10 óra után a VIII. kerületi rendőrkapitányságról két rendőr vezetésével 5-6 civil [ruhás?] fegyveres nemzetőrből álló csoport érkezett a kapuhoz. Az épületben lévő ávósokat keresték. Miután a kapuban lévő őrség – három rendőr és öt, ekkor már szintén rendőr egyenruhában lévő karhatalmista – nem akarta őket beengedni, erőszakkal benyomultak a pártház előterébe.”⁸³ Horváth kis kiegészítésekkel Gosztonyi történetét ismétli meg, azzal a különbséggel, hogy szerinte a rendőrök nem ekkor léptek meg, hanem később. Horváth tovább növeli a kapuban álló őrség létszámát. Hollósék szerint ott egyetlen rendőr posztolt, Irving szerint rendőrök, Gyurkó 1987-es verziója szerint három rendőr, a 2001-es szerint már három rendőr és két karhatalmista, míg Horváth szerint öt karhatalmista volt a három rendőr mellett. Így azonban érthetlenné válik, miért nem tudta ez a nyolcfős őrség megakadályozni az öt-hat fős nemzetőr járőr behatolását, milyen erőszakot alkalmazott az utóbbi, amellyel megnyitotta a kaput? (Horváth nem ír a bejutó csoportot kísérő tömegről.)

„9 és 10 óra között a tömegből két csoport elindult a főbejárat felé, mindkettőt egy-egy járőröző rendőr – Nádas Jeremiás őrmester és Nébald Richárd tizedes – vezette, akiket erre a civil fegyveresek kényszerítettek. 2-3 méteres távolságból megkérdezték az ott posztoló Csizmadia József rendőr törzsőrmestert, hogy kik vannak szolgálatban a pártházban. Rendőrök – hangzott a válasz. A jövevények erre benéztek az ajtón: az új egyenruha, amit az embereken láttak, még inkább felkeltette a gyanakvásukat. Előbb kérdőre vonták Csizmadiát, majd hirtelen rászegezték pisztolyukat. Ekkor már a tömegben is sokan elővették a fegyverüket. Egy alacsony, zömök férfi odakiabált az emberekhez: ha néhány perc múlva nem tér vissza, lőjék szét a házat. Mintegy 15-en követték őt. Az előcsarnokban körbevették és lefegyvereztek kilenc, őrszolgálatot ellátó karhatalmistát, csakúgy, mint a portán az éjszakai szolgálat után pihenő két rendőrt.”⁸⁴ **Eörsi László** – miközben Nádaszt és Nébaldot néven nevezve pontosítja Horváth információját a VIII. kerületi kapitányságról érkezett rendőrökről – visszaemeli a történetbe a Gosztonyi és Horváth elhagyta elemeket. Szerinte is tömeg volt a pártház előtt, nem nemzetőrök, hanem fegyveresek, vagyis felkelők (és erre kényszerített

rendőrök⁸⁵) mentek a kapuhoz, akik fegyverrel erőszakolták ki bejutásukat. Ő teszi legnagyobbra a bejutottak és az azonnal lefegyverezettek számát.

Az eddig megjelent szövegek, valamint Nadas és Nébald vallomásai alapján meg lehet próbálni rekonstruálni, hogy mi történt, és megválaszolni a Gosztonyi és Horváth történetével kapcsolatban felmerült kérdéseket. Vallomása szerint Nadas járőrözés közben a Luther és a Bezerédj utca sarkán egy 50 fős csoportra lett figyelmes, amelyben fegyveresek is voltak. Az emberek kiabáltak, hogy lövöldöznek a pártbizottság székházából. A csoport egyre nőtt, fegyveresek is csatlakoztak hozzá. Egy idő után „megindult a pártbizottság székháza felé. Én is mentem velük a három fegyveres nemzetőrrel együtt, ezek [aztán] ott is hagytak engem, így én a tömeggel együtt mentem.”⁸⁶ A pártház közelébe érve látta az általa személyesen ismert Takács tizedes vezette járőrt jönni a kapu felől, majd azt, hogy az épület előtt állókhoz (esetleg elé érőkhez) érve visszafordultak, és újra a kapuhoz mentek, de lövöldözést nem tapasztalt. A pártházba elsőként Takácsot látta bemenni, akit többen követtek.⁸⁷ Ezt megerősítette az egyik karhatalmista, aki szerint az a rendőr tért vissza, aki – akkor még csak két fegyveres kíséreléssel – nem sokkal előbb tett kísérletet az őrség igazoltatására, és akit a „parancsnok elvtárs” utasítására elküldtek. Amikor tíz ember élén visszatért, „a kapuban álló rendőr elvtársakat lefegyverezték, leigazoltatták és azokat elengedték”.⁸⁸

Nébald Richárd járőrért a Kenyérmező utcánál állították meg fegyveres és fegyvertelen emberek, követelve tőlük, hogy igazoltassák „a pártház épületében lévő rendőrruhás személyeket”.⁸⁹ Nébald következetesen azt vallotta, hogy Nádassal egyszerre érkezett a bejáratához, és vele együtt ment be az épületbe, ahova „közvetlen” utánuk „civil fegyveresek” is benyomultak. Ehhez a Nádassal történt szembesítéskor is ragaszkodott.⁹⁰ Tévesztésének kézenfekvő magyarázata lehet, hogy emlékezetében az maradt meg, hogy egy VIII. kerületi rendőr vezette nemzetőr járőrrel találkozott a bejáratban, és később ezt a rendőrt azonosította Nádassal, akivel együtt húzta meg magát a pártházban az épület elfoglalásáig, míg Takács tizedes, akit többé nem látott, törődött memóriájából. A személycseréhez hozzásegíthette az is, hogy kihallgatója az eljárás alá vont Nadas, nem pedig a Nyugatra menekült Takács ellen akart bizonyítékot produkálni.

Nébald életszerű leírást adott a rendőrök igazoltatásáról, és említést tett a nemzetőrök között egy beszkártosról, márpedig többen emlékeztek úgy, hogy a pártházba elsőként bejutottak között volt egy beszkártos, mások szerint tűzoltó, tehát egyenruhás. Noha mások is Nadasban vélték felismerni azt, aki az elsőként bejutott csoportot vezette, ez mégis valószínűtlen, és nem csupán Nadas következetes tagadása miatt. Őt igazolja két karhatalmista vallomása. Könczöl Sándor határozottan állította, hogy az a rendőr ment be elsőként, akit korábban elküldtek a kapuból, vagyis Takács tizedes, akiről Nadas Könczöl előtt tett vallomást.⁹¹ Bozsó Imre vallomása szerint látta a csoport élén haladó Nadast, és hallotta, amint bekiabált a pártházba, hogy „ávósokat keresünk”, majd elindult a kapu felé, két-három perc múlva már jött is ki hat lefegyverezett karhatalmista.⁹² A jelek szerint Bozsó jól emlékezett, de nem látott mindent. Nadas valóban egy csoport élén, de nem az első csoport élén jutott a pártház elé. Amikor odaért, Takács csoportja már bent volt az épületben, ezért azt Bozsó nem láthatta, ha később nézett ki az ablakon. Márpedig később nézett ki, mert nem beszélt a rendőrök távozásáról, vagyis azt sem látta.

A három, egyaránt rendőr vezette nemzetőr járőr tehát közvetlenül egymás után, sőt, közülük kettő (a Takács és a Nébald vezette) egyszerre érkezett a kapuhoz. Ezt bentről lehetett úgy látni, hogy fegyveres csoportok közelednek, ami egybevágott az előzetesen elhatározott támadásról szóló (utólagos) feltételezéssel. Valójában annyi történhetett, hogy a nem nekik történt élelemszállításon, majd a kapuból történt elküldésükön felbőszült emberek mozgósítani igyekeztek minden olyan fegyveres erőt, amelyiktől segítséget reméltek. A nem egységes, tehát nem egységesen mozgó csoportok különböző nemzetőr járőrökkel találkoztak, és mindegyik hívta magával azt, amelyik az útjába került.

Nébald szerint a kapuban őrt álló rendőr (Csizmadia törzsőrmester) közölte velük, hogy az épületben rendőrök teljesítenek szolgálatot, mire ők kijelentették, hogy igazoltatni fogják őket, és ellenállás nélkül bementek az előcsarnokba. Ott a rendőrök,

akik hallották a párbeszédet, felszólítás nélkül mutatták igazolványaikat. A szabályos igazoltatásnak azonban hamarosan véget vetettek a nemzetőrök után bement civilek, akik fegyvert fogtak a „rendőr egyenruhás személyekre”.⁹³ Az egyelőre kint rekedt Nádas kiáltásokat hallott bentről (tegyétek le a fegyvert!), majd négy-öt fegyvertelen karhatalmistát látott kijönni.⁹⁴ Ekkor már az őt követő emberekkel együtt az épület elé gyűltek száma elérhette a százat, amit bentről viszonylag jelentős tömegnek lehetett érzékelni. Ráadásul fenyegető tömegnek, hiszen azt kiabálták: „mindenki kifelé”.⁹⁵ Hogy ez az ávósokra (illetve annak tartottakra) vonatkozott, azt jelzi Bozsó Imre vallomása, aki azt hallotta kiabálni: „ávósokat keresünk”.⁹⁶

Ezek szerint sem nem kizárólag fegyveres felkelők (ami a kádárista szövegekben és **Eörsinél** szerepel), sem nem kizárólag nemzetőrök (amit Gosztonyi és Horváth ír) mentek be elsőként, hanem egy olyan vegyes csoport, amelynek élén két rendőr vezette nemzetőr járőr volt, akik nyomában civilek, köztük fegyveresek is bejutottak. Ez érthetővé teszi viselkedésük ellentmondásosságát és a rendőrök menekülését: Takács vagy Nébald rendőr tizedes nyilván nem akarta lefegyverezni Csizmadia rendőr törzsőrmestert, az őket követő, a híreszteléseken felindult fegyvereseknek azonban gyanús volt minden benti egyenruhás, ezért elvették Csizmadia, majd a másik két rendőr fegyverét, akik jobbnak látták meglépni. És eszerint nem tűnik utólagos konstrukciónak a beszámolóknak a hirtelen előkerülő fegyverekről szóló része. Az előcsarnokban tartózkodók kezdetben nyilván a csoportot vezető Nébald és Takács tizedesekre figyeltek, akik nem valószínű, hogy előre szegezett fegyverrel mentek a pártházba. (Takács az első igazoltatási kísérlet alkalmával nem bizonyult különösebben harciasnak.) Kísérőikről azonban feltehető, hogy lövésre kész fegyverrel mentek be oda, ahonnan tudomásuk szerint ávósok lövöldöztek – vagyis nem a fegyverek kerültek elő hirtelen, hanem a karhatalmisták vették észre későn (hirtelen), hogy rájuk szegezett fegyverekkel állnak szemben.

4. Fegyveres incidens az előcsarnokban

„A társaság egyik része körbefogta és váratlanul lefegyverezte az ott tartózkodó hét karhatalmistát. Majd kihurcolták őket a térre a színház elé, s a karhatalmisták ott álló két tehergépkocsija előtt, arccal a pártház irányában sorba állították őket, rájuk parancsolva, hogy tartsák fel a kezüket.

A csoport nagyobbik része előretartott fegyverrel megindult felfelé a lépcsőn. Közben az első emelet hátsó folyosójáról előrerohant Csalai József, Göbolyös László és Várkonyi György. Várkonyi a lépcsőről támadókat felszólította az épület elhagyására, s mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, intett Göbolyösnek, aki kézigránátot dobott a támadók elé, majd mindhárman, fegyverrel a kezükben lerohantak a lépcsőn. A támadók visszafordultak, és igyekeztek kijutni a kapun. Közben a földszinti oldalfolyosóról előfutott Gyurgyovics Sándor és Urbán Károly karhatalmista; ők is részt vettek a támadók visszaszorításában. Végül is az épületből kifelé igyekvő támadók közül nyolcan-tizen az előcsarnokban rekedtek, köztük egy sebesült és a velük jött két rendőr. Ezután a karhatalmisták megerősítették a főkapu védelmét, az elfogottakat lefegyverezték, a sebesültet pedig elsősegélyben részesítették.

Mező Imre kihallgatta az egyik ott rekedt támadót. Megtudta tőle, hogy azért akartak betörni a pártházba, mert azt mondták nekik, hogy ott több száz fegyveres ártatlan fiatalokat tart fogságban, s ezeket akarták kiszabadítani. A kihallgatott személy a VIII. kerületi kapitányságon kapta nemzetőr-igazolványát, egy piros-fehér-zöld csíkos kartonlapot, rajta Budapest rendőrkapitányának aláírásával.”⁹⁷

Valószínűtlen, hogy a karhatalmistákat váratlanul érte lefegyverzésük a rendőrök lefegyverzése után; hogy az „előretartott fegyverrel” felfelé nyomuló fegyveresek dermedten szemléltek a lépcső tetején megjelenő karhatalmistákat, Várkonyi felszólítását, és nem mozdultak akkor sem, amikor intett harcosainak, mire egyikük elővette és eldobta a gránátot. Valószínűtlen, hogy a feltűnően szabályszerűen eljáró Várkonyi a zárt térben kézigránáttal akarta volna megállítani a támadókat, miközben lőfegyver is volt náluk. Az 1956-ban általában használt gránát repeszhatásának sugara

(az a kör, amelyen belül súlyos sebesülést okozhat) tíz méter, zárt térben még nagyobb.⁹⁸ Ráadásul Hollósék szerint a karhatalmisták a lépcsőn felfelé nyomuló támadók *elé* hajították a gránátot, vagyis maguk és a tőlük legfeljebb öt méterre lévő megállítani akartak közé, ebben az esetben pedig az ugyanolyan veszélyes lett volna arra, aki dobta, mint akikre dobta. Hollósék története a támadók felfelé nyomulásáról és kézigránáttal történő megállításukról tehát minden elemében valószínűtlen.

Nádas őrmester csak azt követően ment be a pártházba, hogy onnan kiabálást hallott, illetve hogy kijöttek az első lefegyverzett karhatalmisták – amikor úgy látta, hogy mint rendőrnek intézkednie kell. Az előcsarnokba érve semmi rendkívülit nem tapasztalt, egy honvéd alezredessel kezdett beszélni, nyilván tájékozódni igyekezett.⁹⁹ Ez is ellentmond Hollósék történetének a lépcsőn felfelé nyomuló fegyveresekről, hiszen ha azok azonnal elindultak volna, akkor lehetetlen, hogy nem értek fel annyi idő alatt, ami alatt Nádas átfurakodott a kaput elálló embereken, megtalálta az előcsarnokban a rangidőst, odament hozzá és beszédbe elegyedett vele. Nádas és Nébald vallomásaiban nincs nyoma, hogy a fegyveresek elindultak volna felfelé. Az nem szerepel Urban szövegében sem, aki a történetet az épületbe bejutott egyik fegyveres elbeszélése alapján rekonstruálta.¹⁰⁰ Nem beszélt róla Tompa hadnagy sem, aki a lépcsőről látta kifelé menni a civil fegyvereseket. És nem említette Radnai György pártmunkás sem, pedig állítása szerint ott volt az előcsarnokban.¹⁰¹ Kizárt, hogy a rendőrök és nemzetőrök indultak volna fel a lépcsőn „előretartott fegyverrel”, és semmi nem bizonyítja, hogy az őket követő civil fegyveresek így tettek volna.

A *Népszabadság* cikkírója egészen másként beszélt el a történet ezen részét. Szerinte a behatolók „mindjárt lefegyverezték az őrség néhány tagját, és kivitték őket a térre, az egyik jegenyefa alá. Aztán kézigránátot dobtak el a kapunál, és lövöldözni kezdtek. Az őrség viszonzta a tüzet, és megkezdődött a harc.”¹⁰² A lefegyverzett védőket eszerint nem a színház előtt sorakoztatták fel, hanem kivitték a térre, az első gránátot pedig nem az előcsarnokban és nem a karhatalmisták, hanem a kapunál a támadók dobták el, ők kezdték a lövöldözést is. Gyanús azonban, hogy mégis csak nekik volt sebesültjük, az pedig még gyanúsabb, hogy mindez a kapunál történt. Annál a kapunál, ahol már nem volt őrség, hiszen a rendőröket lefegyverezték, azok leléptek. Nincs racionális magyarázat arra, hogy a kintiek miért támadták volna a kaput, amelyet akkor ők birtokoltak, sőt éppen használtak. Ha a gránátot a kapuba szánta az, aki dobta, akkor az inkább egy benti lehetett.

Tompa hadnagy jelentése szerint is azt követően került sor az első fegyverhasználatra, hogy az oda bejutottak elhagyták az épületet. „Erővel behatoltak és igazoltatni akarták az őrséget. A bejöttöket erővel visszaszorítottuk, vezetőjüket letartóztattam és Mező elvtársához vezettem, aki kihallgatta és utasítást adott az őrizetére. Eddig lövés nem dördült.”¹⁰³ Tehát bár erővel távolították el a bejutottakat, fegyvert egyik fél sem használt. Tompa ugyanazt a kifejezést használta a fegyveresek behatolása, mint kizsorításuk leírására („erővel”), vagyis szerinte a kettő között nem volt érdemi különbség. A kintiek nem lőttek, amikor bementek, így nem azért távoztak, mert lőttek rájuk. (Így tudta Méray is, aki szerint a bejutottakat „kézi erővel kizsorították” a pártházból.¹⁰⁴) A harcokosizók perében Tompa részletezőbb vallomást tett, de aszerint sem előzte meg fegyverhasználat a kintről bejutottak kifelé indulását. „... egy csoport fegyveres már az előtérbe is behatolt. Azonnal a helyszínre siettem. Mire odaértem, csak annyit láttam, hogy egy csoport civil ruhás fegyveres férfi igyekszik kifelé az épület csarnokából. A fegyveresek öten-hatan lehettek. Odaérkezésemig az épületben lövés nem hangzott. Közvetlenül ezután az előcsarnokban kézigránát robbant. Ekkor már a harcosok körülfogták a lépcsőházat, s a gránátrobbanás után – amelytől senki sem sebesült meg – tüzet nyitottak. Ennek következtében egy személy az ellenforradalmárok közül már nem tudta elhagyni az épületet, így elfogtuk az előcsarnokban, és átadtuk Mező elvtársnak. Időközben ismét helyreállt a rend, és a harcosokat elhelyeztem a lépcsőházban, majd felmentem az első emeletre katonáim közé.”¹⁰⁵ Tompa nem volt szemtanúja az esemény elejének, nem is beszélt arról, hogy a bejutottak miért indultak kifelé, de határozottan állította, hogy azt megelőzően „az épületben lövés nem hangzott”. Vallomása szöges ellentéte Hollósék verziójának, hiszen szerinte azután hajított el *valaki* (akiről azt sem közölte, melyik félhez tartozott) gránátot, majd nyitottak tüzet a

karhatalmisták, hogy a civil fegyveresek már elindultak kifelé. Eszerint pedig az első fegyverhasználatnak nem lehetett célja sem a bent lévők kiűzése, sem további előre (fel)nyomulásuk megállítása.

Lovas Márton szerint először a támadók használtak fegyvert, ők kezdték a csatát: „A támadást a kapuórség ellen tíz óra után tíz perccel, kézigránáttal kezdték meg. Az őrség viszonzta a tüzet, erre megindult az általános támadás a ház ellen a már előzőleg elfoglalt pozíciókból.”¹⁰⁶ Elképzelhetetlen, hogy ne hallott volna az elsőként bejutott csoportról és arról, hogy közvetlenül a harc kezdete előtt a három rendőr és néhány karhatalmista elhagyta az épületet. Ha ezeket az elemeket mégis kihagyta, akkor azokat vagy nem tudta beleilleszteni a történetbe, vagy valamilyen ok miatt ki akarta hagyni. Igencsak szűkszavúra sikeredett Hollós korábbi verziója is: „Valamivel tíz óra előtt néhány támadó váratlan rajtaütéssel behatolt a pártház kapuján. Az épület védői erre tűz alá vették a fegyverrel támadókat.”¹⁰⁷ A kintiek bejutását a támadás részének tekintette, amit jelez a katonai frazeológia: a *támadók* váratlan *rajtaütéssel* behatoltak, erre a harci cselekményre válaszoltak fegyverrel a karhatalmisták. Irving nem fordított figyelmet a részletekre, vagy nem kapott olyan anyagokat, amelyek felkeltették volna érdeklődését: „Dulakodás kezdődött, majd a behatoló férfiak vezetőjét elfogták, és felvitték az emeletre.”¹⁰⁸ Első könyvében Gyurkó már valamivel részletesebb beszámolót adott: „Egy csoport be is hatolt, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt, akik elmenekültek, s hét karhatalmistát foglyul ejtett. Ekkor kiverték őket az épületből.”¹⁰⁹ Ezek a leírások egységesek abban, hogy elsőként a kintiek alkalmaztak erőszakot, a karhatalmisták úgy védekeztek, hogy az arányos volt az őket ért támadással.

Gosztonyi döntően Tompa Károly 1957-es vallomása alapján próbálta rekonstruálni a történetet. „Velük [az épületből a csoport behatolása után távozó rendőrökkel] ment el még négy vagy öt államvédelmi őr is – a Tompa-Várkonyi csoportból –, akik szintén rendőrházban voltak, és most megragadták az alkalmat, hogy otthagyják szolgálati helyüket. Tompa Károly éppen borotválkozott. Hallván az épület előteréből hozzá felszűrődő zajt, felfigyelt.”¹¹⁰ Tompa leírásának hézagait Gosztonyi az egyik karhatalmista, Lengyel Zoltán 1970-ben megjelent visszaemlékezését idézve próbálta kiegészíteni: „Röviddel 10 óra után egy kb. 20 fős fegyveres csoport, kihasználva a váratlanságot, rajtaütésszerűen betört a földszintre, lefegyverezte az oda beosztott 4-5 államvédelmi őr, a 2 rendőrt, és az előcsarnokban lövöldözött. Ekkor dördült el részünkről az első puskalövés, s ekkor dobták el az első kézigránátot [kiemelés az eredetiben].”¹¹¹ Gosztonyi történetének szinte minden eleme az addig megjelent leírások szöges ellentéte. Szerinte a rendőrök és a karhatalmisták önként távoztak, sőt, „csatlakoztak a fegyveresekhez”, tehát utóbbiakat sem fogolyként vitték ki. „A fegyveresek nem lövöldöztek a pártház előcsarnokában” (kiemelés az eredetiben), és nem is mutattak támadó szándékot, „csak érdeklődtek”, szerinte tehát nem volt semmi valós oka annak, hogy az épületbe „békés szándékkal és információszerezés céljából” bejutottakkal szemben fegyvert használtak: „Ha akkor egy forrófejű fiatal, szinte gyerkőc parancsnok – Tompa Károly – el nem veszi a fejét, és borotválkozását félbeszakítva nem rohan ki az előcsarnokból felszűrődő zajra (így írja), hogy az előcsarnokot körülvevő félemeleti erkélyről harci akcióba lépve (és pániktól elragadva) kézigránátot hajtson a fegyveresek közé, akkor nem történt volna meg mindaz, ami a következő órákban megtörtént. Vagyis nem lett volna »Köztársaság téri csata«.”¹¹² (Kiemelések az eredetiben.)

Nincs azonban semmi alapja annak, hogy Tompa kezdte volna a lövöldözést, erre sem jelentésében, sem tanúvallomásában nincs utalás, Gosztonyi ezen állítása téves. Nehezen hihető az is, hogy négy-öt karhatalmista egyszerre jutott volna ugyanarra a következtetésre, és a váratlan helyzetben magára alkalmazta volna Nagy Imre ígéretét az ávó felosztásáról, annak pedig semmi nyoma, hogy *csatlakoztak* volna a kinti fegyveresekhez. Szerintem valószerűtlen, hogy lefegyverzésük után önként hagyták volna el az addig biztonságosnak tudott pártházat, és mentek volna ki az ávosok ellen indulatosan kiabáló emberek közé, ami azonban nem feltétlenül jelenti, hogy fogolyként hurcolták ki őket. (Már Barber is úgy látta, hogy a karhatalmistáknak viszonylagos biztonságot jelentett a pártház, azért maradtak ott: „they had been there since 23

October, presumably too afraid to venture out".¹¹³) Gosztonyi tehát úgy látta, hogy nem volt indokolt a karhatalmisták fegyverhasználata. Nem az őket ért támadással arányosan védekeztek, hanem valaki elvesztette a fejét.

Gyurkó 2001-es szövege szerint indokolt volt a fegyveres védekezés, de az nem állt arányban a támadással. A behatolók szerinte agresszívan léptek fel, noha nem olyan mértékben, mint Hollósék történetében. *„Tíz órakor egy csoport fegyveres behatolt a pártházba, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt és két karhatalmistát. A védők tüzet nyitottak rájuk. A felkelők – velük a rendőrök és két karhatalmista is – kirohantak az épületből.”*¹¹⁴ Korábbi szövegével ellentétben már nem tekintette fogolynak az épületet elhagyó karhatalmistákat, azzal pedig, hogy távozásukat társaik tűznyitása utánra tette, ráadásul gyorsan végrehajtottnak írta le (*„kirohantak”*), megengedi azt az olvasatot, hogy *társaik lövései elől menekültek* ki. Nem társaik elől, hanem arról a helyről, ahol lövöldözés kezdődött. (Miután a kintről jöttek összekeveredtek a bent lévőkkel, nem tudhatták, hogy ki lőtt.) Mást nem is tehettek, hiszen addigra már lefegyverezték őket. Horváth Miklós története leginkább Gyurkónak ehhez a verziójához hasonlít: *„Ekkor [miután a csoport „erőszakkal benyomult” a pártház előterébe] a bennlévők tüzet nyitottak, és a csarnokban kézigránát robbant. A csoport tagjai egy sebesült társuk kivételével elhagyták az épületet. Az így támadt zűrzavart kihasználva, az őrséghez tartozó rendőrök s velük két-három karhatalmista is kiszökött a házból, és a tér fái között keresett menedéket.”*¹¹⁵ Ő sem tekinti teljességgel indokolatlannak az első fegyverhasználatot, miközben Gyurkónál egyértelműbben a lövésekben látja az okát annak, hogy néhány karhatalmista a *„zűrzavart kihasználva [...] kiszökött”*.

Eörsi László szerint: *„Az előcsarnokban körbevettek, és lefegyvereztek kilenc, őrszolgálatot ellátó karhatalmistát, csakúgy, mint a portán, az éjszakai szolgálat után pihenő két rendőrt. Az egyik karhatalmista felrohant az emeletre az éppen borotválkozó Tompa Károly parancsnokhoz, aki harcosaival odaindult. (A katonatisztek behúzódtak a lépcsőházba.) Eközben az egyik karhatalmista kézigránát dobott le, amely felrobbant. A civil fegyvereseket ez menekülésre készítette, de foglyaikat eközben kihurcolták az épületből.”*¹¹⁶ Mindenkinél nagyobbra tette a lefegyverzett karhatalmisták számát, akiket – és még a három rendőrt – a megtámadott, menekülésre kényszerített felkelők menekülés közben fogolyként magukkal hurcoltak. Nehezen elképzelhető azonban, hogy a (szerinte) tíz menekülő fogolyként tudott volna magával hurcolni tizenkettőt.

Gosztonyi szerint tehát teljesen indokolatlan, Gyurkó, Horváth és **Eörsi** szerint pedig nem volt szükségszerű a védők fegyverhasználata. Egyedül **Eörsi** rekonstruálta úgy a történeteket, hogy a karhatalmistákat fogolyként hurcolták ki, a többiek szerint a bejutottakkal együtt, de nem tőlük kényszerítve hagyták el a pártházat a rendőrök és néhány karhatalmista. Egyaránt elhagyták Tompa vallomásának azt a részét, miszerint a fegyverhasználatra azután került sor, hogy a civil fegyveresek elindultak kifelé. Tompa és Nádas vallomása alapján ténynek tekintem, hogy az első gránát elhajítása nem egy ténylegesen folyamatban lévő támadás elhárítását szolgálta, ebből azonban nem következik, hogy a gránátot nem egy támadás visszaverésének szándékával dobta el valaki. A források alapján lehetetlen egyértelműen rekonstruálni, hogy az hol robbant, túl azon, hogy nem biztos, hogy éppen ott, ahova szánták. Hollós és Tompa, valamint Horváth szerint az előcsarnokban, a *Népszabadságban* közölt cikk és Lovas Márton szerint azonban a kapuban. Nádas Jeremiás nem észlelte a robbanást, de úgy emlékezett, hogy kívülről kezdődött a lövöldözés, vagyis a kapu felől hallotta az első harci zajokat.¹¹⁷ Vannak tehát nyomok, amelyek szerint a gránát a kapuban robbant, miközben ezt cáfoló forrás nem ismeretes. Amennyiben pedig ott robbant, akkor kizárható, hogy azt a kintiek közül dobta volna oda valaki, hiszen a kaput ők birtokolták, és társaik éppen használták: mentek kifelé.

Más részről több körülmény is van, amely arra készthette valamelyik karhatalmistát, hogy kézigránát dobjon a kapuba, valószínűleg a kapu elé szánva azt. Hollósék visszaemlékezések alapján készített szövege tele van arra utaló jelekkel, hogy a történetek váratlanul érték, meglepték őket, reakciójuk pedig vélhetően éppen nem higgadt, hanem kapkodó volt. Az előcsarnokba kintről bejutottak körülvették és lefegyverezték az ott talált karhatalmistákat, vagyis olyan valaki dobta el a gránátot és olyanok kezdtek löni, akik addig máshol voltak, csak hallottak valamennyit abból és arról,

ami történt, és az előcsarnokba érve láttak és hallottak valamit. Hallhatták az *ávósokat* fegyverletételre felszólító kiabálást, amit nyilván fenyegetőnek hallottak, hiszen előző nap még az államvédelemhez tartoztak. Aki figyelmeztette és segítségül hívta őket, az nyilván csak annyit közölt, hogy társaikat megtámadták, az előcsarnokba érve pedig megláttak két rendőrt (Nádast és Nébaldot), valamint három-négy civil ruhást, illetve egy nagyobb csoportot (tömeget) a kapuban, amely hangosan ávószott. Valószínűtlen, hogy a három-négy civil ruhás idegent támadták volna kézigránáttal, az pedig még inkább, hogy a zárt térben robbanó gránátnak egyetlen sebesült áldozata lett volna, sőt, Tompa szerint egy sem. A kapuban hangoskodók ellen viszont szakszerű volt a használata, az ottaniakat a nyitott kapun keresztül kidobott gránáttal lehetett a leggyorsabban megfékezni.

A gránát és a lövöldözés elől menekült mindenki, aki a kapunál volt: Takács rendőr tizedes, nemzetőrök, fegyveresek és fegyvertelenek, köztük a lefegyverzett karhatalmisták. Néhányan (köztük nyilván sebesültek) a közelben parkoló teherautó mögé bújtak, onnan kiabáltak a pártház felé: a karhatalmisták kérték társaikat, hogy ne lőjenek, a civil fegyveresek pedig fenyegetőztek, és valószínűleg lőttek is az épületre.

5. A második fegyverhasználat

„Ezalatt az előcsarnokban elfogott, kihurcolt, és a színháznál, a pártházzal szemben sorba állított hét karhatalmistát megmotozták. További fegyvereket kerestek náluk, s elvették igazolványaikat. A motozás után mindnyájukat arccal a párt székháza felé felsorakoztatták, s néhány ellenforradalmár többször a székház felé kiáltott: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! – Ám válaszra sem várva, valaki hirtelen kézigránátot vágott a hét karhatalmista közé. Ezek egyike, Zsótér János, idejében észrevette, s felkiáltott: – Vigyázz, gránát! –, mire mindnyájan szétfutottak. Őreik utánuk lövöldöztek, és kézigránátokat dobáltak feléjük. Zsótér mintegy harmincnegyven méterre jutott, amikor jobb karját gránátszilánk érte. Elvágódott, s halottnak tette magát. Órákig feküdt így, majd közvetlen közelében ismét robbanást hallott, s bal karjába is éles, szúró fájdalom hasított. Valószínűleg megmozdult; ezt észrevették, s újabb gránátot dobtak feléje. Az ismét megsebesült és erősen vérző Zsótér segítségért kiáltozott. A színház mellett álló mentőautóktól visszakiabáltak, hogy kússzon hozzájuk, mert ők a lövöldözéstől nem tudják megközelíteni. Zsótér erejét megfeszítve odakúszott. Elsősegélyben részesítették, majd később egy teherautóval bevitték az Üllői úti sebészeti klinikára.

Orczi Károly ugyancsak a sorban állt; ő is látta a repülő kézigránátot, és hallotta a figyelmeztető kiáltást. Előbb az egyik gépkocsi mögé vetette magát, majd a tőle mintegy tizenöt méterre álló fa mögött keresett fedezéket. Egy utána dobott kézigránát szilánkjára azonban mindkét lábát megsebesítette. Négyszer is megkísérelte, hogy biztosabb fedezék mögé kerüljön, de mindannyiszor lőttek rá. Míg végre sikerült biztonságosabb helyre kúsznia, három golyót kapott: egyet a karjába, egyet a bal combjába és egyet a lapockájába. Fél három után elveszítette eszméletét, s csak arra tért magához, hogy egy fehér köpenyes nő segítségével hordágyra teszik; a Koltói Anna Kórházba szállították.

Ugyanabban a pillanatban, amikor a kiáltás elhangzott a pártház felé: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! – a Köztársaság tér fái közül, a színház és a környező házak tetejéről és ablakaiból fegyveres ösztűz zúdult a székházra. Minden oldalról megkezdődött az ostrom.”¹¹⁸

Hollósék szerint az „ellenforradalmárok” túszként akarták felhasználni az Erkel Színház elé állított karhatalmistákat, vagyis nem akarták legyilkolni őket, de ezt a céljukat keresztülhúzta az egyik fegyveres fegyelmetlensége. Amit azonban a két sebesültről írnak, az valószínűtlenné teszi történetüket. A gránátot elsőként észrevevő és társait figyelmeztető Zsótér ugyanis 30-40 métert futott, mielőtt megsebesült. Ha a színháznál álltak, akkor ez hozzávetőleg megegyezik azzal a távolsággal, amennyire a pártházról volt a gránát észlelésekor. Ha volt annyi lélekjelenléte, hogy figyelmeztesse társait, akkor feltételezhető, hogy a gránát és a fegyveresek elől abba az irányba menekült, ahol a leginkább remélhetett védelmet: a pártház felé, ahova ekkora utat megtéve el is jutott

volna. Amikor órák múlva segítségért kiáltott, a színház mellett álló mentősök válaszoltak neki, vagyis nem volt messze onnan. Eszerint nem a pártház, hanem a tér felé menekült. Arra menekült Orczi Károly is, egy fa mögé. Pedig a színháztól a Bezerédj, még inkább a Luther utcán keresztül inkább tudtak volna menekülni. Ha mégsem arra próbálkoztak, az azt valószínűsíti, hogy a második lövöldözés kezdetén nem a karhatalmistáknak a színháznál álló teherautói, hanem a pártházba élelmet vitt gépkocsi mellett voltak. Ez következik Tompa és Nádas vallomásából, akik szerint akkor robbant az első gránát és kezdődött lövöldözés, amikor az épületbe benyomultak egy része és a karhatalmisták éppen mentek kifelé.¹¹⁹ Ha viszont az újabb lövések és gránátok elől onnan nem vissza, a pártházba, hanem a tér felé menekültek, akkor ezt leginkább azért tették, mert az újabb gránátok és lövések is a pártház felől érkeztek.

Az épületből az ostrom előtt kikerült egyenruhások története is másnak indult, mint amit Hollósék csináltak belőle. A *Népszabadságban* megjelent cikkben még csak annyi szerepelt, hogy „*lefegyverezték az őrség néhány tagját, és kivitték őket a térre, az egyik jegenyefa alá*”.¹²⁰ Tehát nem a színház mellé, hanem a parkba, nem fogolyként kezelték, és nem fenyegették kivégzéssel őket. Ezzel kapcsolatban semmi sincs Tompa hadnagy jelentésében, de a bírósági tárgyaláson nekiszégezték a kérdést: „*Átállt-e valaki az épületet védő harcosok közül az ellenforradalmárok oldalára?*”¹²¹ A kérdés csak a harc kezdete előttre vonatkozhatott, hiszen később nem nyílt lehetőség átállásra, és nyilvánvaló a kérdésben rejlő állítás: történt dezertálás. Ezt Tompa megerősítette: „*Igen. Amikor az ellenforradalmárok csoportja az épületbe behatolt, a kaput őrző három rendőr és két államvédelmi harcos átállt az ellenforradalmárok oldalára. Hogy további sorsuk mi lett, nem tudom, de még az első emeleti ablakból láttam, hogy a tér fái között menedéket kerestek. Pár perccel később az egyik sorkatonát az ellenforradalmárok agyonlőtték.*”

Tompa nem látta, hogy az egyenruhások hogyan kerültek ki az épületből, mivel az előbb történt, semmint ő az előcsarnokba ért volna. Azt, hogy átálltak, hallhatta másoktól, és következtethette abból, amit *később* az emeleti ablakból látott. De nem láthatott három rendőrt és két karhatalmistát, ugyanis a rendőrök eltűntek a Kenyérmező utca irányában, mielőtt még Tompa abbahagyta volna a borotválkozást. Őt rendőregyenruhást látott a tér fái között, és mivel hallotta, hogy az épületet őrző három rendőr elment, a menedéket keresők közül hármat velük azonosított. (A pártház védelmére rendelt szakaszokat október 23-án este állították össze, így Tompa nem igazán ismerte az embereit.¹²²) Az előcsarnokbeli lövöldözés után Mezőhöz vitte a foglyot, majd elhelyezte harcosait a lépcsőházban, és csak miután felment az emeletre, nézett ki az ablakon, és látta meg a fák közt menedéket kereső karhatalmistákat. Ennyi idő telhetett el az első (előcsarnokbeli) lövöldözés és a második (ami elől Orczi és Zsótér a tér felé menekült) között. A harcot tehát két fegyverhasználat előzte meg, amelyeket nem hosszú, ám egyértelmű szünet választott el. Tompa vallomásán kívül erre vall, hogy bentről az újabb lövések előtt hallottak fenyegető kiáltásokat, valamint Nagy Károlyné pártalkalmazott **Eörsitől** idézett vallomása, amely szerint „*Mező Imre az incidens [az első fegyverhasználat] után lement tárgyalni, de aztán azt kiáltotta, hogy »védeni kell magunkat, mert megtámadtak«*”.¹²³

Hollós első könyvében legfeljebb az vonatkozhat az épületből a harc előtt kikerült rendőrökre és karhatalmistákra, hogy a védők közül ketten haltak meg a pártház elfoglalása előtt.¹²⁴ Irving és első könyvében Gyurkó semmit nem közölt sorsukról. A rendszerváltozás előtt tehát egyedül Hollósék állították, hogy a fegyveresek az ostrom kezdete előtt vagy azzal egy időben kísérletet tettek a fogolyként kihurcolt karhatalmisták legyilkolására. Gosztonyi szerint a rendőrök „*eltűntek a téren*”, és nem bántották a karhatalmistákat sem. „*A pártházból elszőkött belső karhatalmistáktól és rendőröktől a téren levő fegyveresek persze azonnal képet kaptak arról, hogy kik vannak a pártházban: a rendeleti úton is feloszlott, megszűnt ÁVH, amely még aktív, hiszen épp most tüzelt a felkelők (nemzetőrök) járőrére.*”¹²⁵ A három rendőr gyors menekülése azonban valószínűtlenné teszi, hogy bármiről tájékoztatták volna a fegyvereseket, annak pedig semmi nyoma, hogy a karhatalmisták kivel miről beszéltek, ha beszéltek. Később nem beszéltek, legalábbis nem maradt nyoma. Sem Hollósék, sem **Eörsi** könyvében nincs utalás arra, hogy tanúvallomást tettek vagy visszaemlékezést írtak volna. Szinte

nyomtalanul eltűntek a történetből, noha ők lettek volna a legilletékesebbek elmondani, mi történt az előcsarnokban. Eltűnésük, vagy inkább eltüntetésük, azt mutatja, hogy a megtorlás idején, majd később is dezertőrnek tartották őket, érdemtelennek arra, hogy hozzátegyék a maguk részét a Köztársaság téren történtek alapján készített legendához. 2001-ben megjelent könyvében Gyurkó és Horváth sem tekintette fogolyként kihurcoltnak a karhatalmistákat, nem utaltak rá, hogy kivégezték vagy ki akarták volna végezni őket.¹²⁶ Miként Gosztonyi, Horváth is szökésnek nevezte, hogy elhagyták a pártházat.

Ők hárman tehát nem látták bizonyítottan Hollósék történetét a fogolyként kihurcolt, túszként kezelt, majd fegyverrel támadott karhatalmistákról, **Eörsi** azonban átvette, sőt, hozzátett ahhoz: szerinte ugyanis a támadók nemcsak a karhatalmistákat, hanem a rendőröket is fogolyként hurcolták ki, majd próbálták még a harc előtt legyilkolni őket. *„Kint az államvédelmi foglyokat sorba állították, és megmotozták. Egy géppisztolyos rájuk szegezte a fegyverét, és a pártház felé kiabált: »adják meg magukat, mert a foglyaikat kivégzik«.* A színház felől repült egy kézigránát, ezt az egyik karhatalmista, Zsótér János látta, és felkiáltva figyelmeztette társait. *Ebben a pillanatban szétugrottak, de a tömegből mindenfelől lövések zúdultak rájuk. Közülük hárman – Gajdán Imre, Kárpáti István, Szepesi Róbert – halálos sebet kaptak a robbanó kézigránától vagy a lövésektől. Apfel Endre kivételével a többiek: Szabó Csavajda István, Orczi Károly, Zsótér János, Molnár Jenő, Lovas József megsebesültek. A három fogságba került rendőr szerencsésebben járt, különösen Csizmadia József, akit az egyik felkelő felismert, tehát igazolta, hogy nem ÁVH-s. »Felszólítottak, hogy a leggyorsabb ütemben tűnjek el.« Két társa, Szabó Antal törzsőrmester és Kovács Ferenc őrmester viszont hiába próbálta bizonygatni, nem hitték el, hogy nem a karhatalmistákhoz tartoznak, de elkerülték őket a lövések. Mindhárman visszamenekültek szolgálati helyükre, a Mosonyi utcai laktanyába.”¹²⁷ Ezzel szemben Hollós és Lajtai szerint a rendőrök már a karhatalmisták lefegyverzése előtt elmenekültek, éppen csak utalnak arra, hogy Szabó Antal és Kovács Ferenc legyilkolása is felmerült: *„lökődösték őket kifelé, hevesen vitatkozva, mit is csináljanak velük. A rendőrök, támadók tanakodását kihasználva, elmenekültek a Kenyérmező utca felé.”¹²⁸ Eörsinél* kevesebbre tették a foglyul ejtett karhatalmisták számát, és mindössze négyről állították, hogy a harc előtt sebesült meg, de sem Gajdán Imréről, sem Kárpáti Istvánról nem állították, hogy az ostrom előtt kapott halálos sebet, Szepesi Róbertől pedig csak annyit közöltek, hogy *„a pártház védelmében”* halt meg.¹²⁹ Tehát egyedül **Eörsi** állítja, hogy a támadók úgy kezelték a rendőröket, mint a karhatalmistákat. Ezt azonban valószínűtlenné teszi, hogy a két csoport mindenben különbözött: a rendőröknek régi, ezért nem gyanús egyenruhájuk volt; igazolványaikkal minden rendben volt; máshol tartózkodtak, következésképpen máshol és előbb találkoztak a benyomulókkal, mint a karhatalmisták. Könczöl Sándor karhatalmista pedig, aki látta a történetek egy részét, vallomásaiban éles különbséget tett a rendőrök és a karhatalmisták távozása között annak idején és módját tekintve: *„a kapuban álló rendőr elvtársakat lefegyverezték, leigazoltatták és azokat elengedték. Utána pedig a bent lévő államvédelmi őr elvtársakat fegyverezték le, akik az előtérben tartózkodtak [...] az elvtársakat [a karhatalmistákat] kikísérték az utcára, és ezután megkezdődött a tűzharc.”¹³⁰ Kovács Ferenc rendőr őrmester is úgy emlékezett, hogy a benyomulókat vezető rendőr igazolványuk alapján megállapította, hogy ők rendőrök (tehát nem ávósok), a kapun kívül pedig külön állították a karhatalmistákat.¹³¹ Tehát nem bizonyított, hogy a rendőröket le akarták löni, sőt, ennek ellenkezője látszik valószínűnek.**

De nem elégségesen bizonyított az sem, amit Hollós és Lajtai, valamint **Eörsi** írt, hogy a fegyveresek nyitottak tüzet a kihurcolt foglyokra. A korábban megállapítottak szerint az előcsarnokbeli incidens (az első fegyverhasználat) idején nem vette körül fegyveresek sokasága a pártházat, ott mindössze a rendőr-nemzetőr járőröket odáig kísérő, csak részben fegyveresekből álló csoportok voltak, így valószínűtlen, hogy a második gránát elöl szétrebbenő karhatalmistákra *„a tömegből mindenfelől lövések zúdultak”*. Valószínűtlen azért is, mert az első gránát és az első lövések elöl nyilván nemcsak karhatalmisták találtak fedezéket a teherautó mögött, hanem azok is, akik kivitték őket, ott tehát nemcsak olyanok lapultak, akiket ávósok, elpusztítandó

ellenségnek lehetett tartani. Valószínűtlen tehát, hogy messzebbre menekült társaik rájuk lövöldöztek volna. Végül valószínűtlenné teszi Hollósék és Eörsi történetét a két sebesült karhatalmista (Orczi és Zsótér) esete és Tompa vallomása, aki a park felé látott menekülni rendőregyenruhásokat, tehát azok nyilván nem onnan észlelték a lövéseket. Következésképpen a harc nem azzal kezdődött, hogy a fegyveresek lelövöldözték az épületből fogolyként kivitt karhatalmistákat, „a lövések ezt követően a pártházra irányultak, és ezzel megkezdődött a forradalom egyik legtragikusabb eseménye”.¹³²

Valószínű azonban, hogy az épületből kikerült karhatalmisták – és a mellettük lapuló fegyveres és fegyvertelen civilek, valamint nemzetőrök – közé valaki kézigránátot dobott, illetve lőttek rájuk. Amennyiben ezt nem a kintiek tették, úgy csak a bentiek teheték. A pártházban nemcsak a kapuban és az előcsarnokban voltak fegyveresek, hanem az emeleti ablakokban is, már azt megelőzően, hogy az előcsarnokbeli incidens után Tompa hadnagy oda állította volna harcosait. Vallomása szerint Könczöl Sándor onnan látta visszatérni a kapuból nem sokkal korábban elküldött nemzetőr járőrt, majd kimenni a lefegyverzeteket.¹³³ Nyilván az ablakban figyelőkhöz is eljutott a legfőbb hír az idegenek benyomulásáról, azt pedig maguk is észlelték, hogy a támadást sikerült visszaverni, hiszen látniuk kellett, hogy az előcsarnokból hallatszó fegyverzaj után menekülnek az emberek, kiürül a kapu előtti tér, többen a kapu előtt álló teherautó mögé bújtak. A kocsi azonban nemcsak menedéknak volt alkalmas, hanem fedezéknak is, amely mögül támadni lehetett a pártházat. Ez kezdetben talán csak verbális volt: az ávósoknak mondott védőket szidalmazták, felszólították megadásra, társaik lelövésével fenyegették őket („Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük!”¹³⁴). Ebből lehetett később a túszként tartás története, összevonva két különböző időben történt cselekményt, hiszen az első lövések előtt kivitt karhatalmistákat valóban félreállították a kapu, tehát egyben a teherautó mellett, majd a lövések után fenyegetőztek lelövésükkel a teherautó mögül. Ez a verbális támadás ment át egy idő után fegyveres támadásba, nyilván nem függetlenül attól, hogy az épületben magukat biztonságban tudó karhatalmisták sem maradtak adósak a szópárbajban. Nadas Jeremiás és Nébald Richárd is azt vallotta, hogy az őket a pártházhoz irányító csoportban voltak fegyveresek. De volt fegyvere Takács József rendőr tizedesnek és a rendőrökkel együtt járőröző nemzetőröknek is. Nyilván a civil fegyveresek és a nemzetőrök is felháborodtak az őket ért, általuk indokolatlannak és jogtalanak tartott támadáson, tehát próbáltak visszalőni. De az ablakokban akkor már ott voltak azok a karhatalmisták is, akiket Tompa küldött fel az előcsarnokból, akik között nyilván voltak olyanok, akik már az előcsarnokba kirohanva is lőttek a benyomulókra, és akik nem látták, hogy társaik közül is rejtőztek a gépkocsi mögé, csak érzékelték, hogy onnan lőnek. Egyikük, ugyanúgy, mint az előcsarnokban, kézigránátot dobott a lőfegyverrel nem elérhető ellenséges csoportra, mire a többiek tüzet nyitottak. Megkezdődött a harc.

6. Összegzés

Gyurkó László szerint „a Köztársaság téri pártház ostromát mindkét fél úgy élte meg, hogy a felkelők támadják a hatalmat”,¹³⁵ és úgy látom, megállapítása a lényegét illetően helytálló. A forrásokban nincs konkrét információ arról, hogy mit tudtak a karhatalmisták az október 28-i kormányprogram szerint alakuló új karhatalomról, de több jel is arra mutat, hogy Tompa hadnagy és harcosai 30-án reggel már nem a Belső Karhatalom, hanem a később nemzetőrségnek nevezett új karhatalom állományába tartoztak. Jelentése szerint Tompa úgy értelmezte az ÁVH felszámolásáról hozott döntést, hogy az „csak az operatív szervekre vonatkozik, karhatalomra most nagyobb szükség van, mint bármikor ez ideig”,¹³⁶ ami érthető úgy, hogy nem tekintette magát és harcosait „törvényen kívülinek”,¹³⁷ sőt, megengedi azt az olvasatot is, hogy úgy tekintett magukra, mint akikre szüksége van az új karhatalomnak, amelynek a Köztársaság téri pártházban Mező Imre és katonatisztek voltak a szervezői. Az utólagos értékelések szerint nem különösebben bátor helytállást tanúsító Tompa nagyon nem volt érdekelt abban, hogy magát és harcosait kapcsolatba hozza a megtorlás idején, az akkor már sommásan ellenforradalminak tartott nemzetőrséggel, vallomásában mégis számos jel utal arra, hogy Mezőék valamilyen új fegyveres erőt szerveztek a Köztársaság téren:

„több magas rangú katonatiszt érkezett a pártbizottság épületébe. [...] Az volt a feladatuk, hogy Mező elvtárrsal tárgyaljanak a munkásőrségek megszervezéséről és felállításáról. [...] Intézkedésükre, emlékezetem szerint szombaton, a Honvédelmi Minisztériumból 20-25 darab géppisztolyt és egy láda lőszer hoztak nekünk. [...] azoknak a honvédtiszteknek a száma, akik Mező elvtárshoz jöttek tárgyalni, állandóan változott, időnként elhagyták az épületet, később visszatértek.”¹³⁸ Kétségtelen, hogy valamilyen fegyveres erőt szerveztek, márpedig két korábbi munkámban is próbáltam bizonyítani, hogy ez nem egy forradalomellenes milícia volt, hanem az a karhatalom, amely nemzetőrség néven vált ismertté.¹³⁹ Ha pedig Mezőék a nemzetőrséget szervezték, akkor kézenfekvő, hogy a védelmükre rendelt fegyvereket betagolták ebbe az új szervezetbe: a belső karhatalmistákat új karhatalmistákká, közismert néven nemzetőrökké tették. **Eörsi** szerint Mező javaslatára öltöztek rendőregyenruhába,¹⁴⁰ szövegének logikája szerint azért, hogy megszabadítsa őket az ávós uniformistól. Ezt a Köztársaság téren október 30-án *délután* történtek indokolni látszanak, ám annak nincs nyoma, hogy azt megelőzően a Belső Karhatalom sorozott harcosait mint ávósokat támadás érte volna.¹⁴¹ A megtorlás optikáján keresztül valóban úgy látszik, mintha a népharag megkülönböztetés nélkül minden államvédelmi szerv ellen irányult volna. Valójában sem a zöld ávónak nevezett határőröket, sem a belső karhatalmistákat nem tekintették általánosan ellenségnek. A határőrök szolgálatban maradtak, nem estek áldozatául a nép haragjának, hacsak azt valamilyen konkrét, egyedi cselekménnyel nem hívták ki maguk ellen, mint Mosonmagyaróváron. Belső karhatalmisták október 26-án Miskolcon kerültek a leginkább veszélyes helyzetbe, ám sem a megyei főosztály védelmére kirendelteknek, sem azoknak, akik a karhatalmi laktanyában maradtak, nem esett bántódásuk.¹⁴²

A karhatalmisták nemzetőrré tételének ügyében különösen árulkodónak tartom Nagy Károlyné már idézett vallomását, miszerint „Mező Imre az incidens után lement tárgyalni, de aztán azt kiáltotta, hogy »védeni kell magunkat, mert megtámadtak«”.¹⁴³ Tompa Károly vallomása alapján ezt ki lehet egészíteni azzal, hogy Mező nem közvetlenül az előcsarnokbeli incidens, hanem az akkor elfogott fegyveres, Hollósék szerint egy igazolvánnyal ellátott nemzetőr kihallgatása után látott lehetőséget a konfliktus tárgyalásos rendezésére.¹⁴⁴ Hollósék csak a támadók hamis vádját tartották említésre méltónak (a pártházban „több száz fegyveres ártatlan fiatalokat tart fogságban, s ezeket akarták kiszabadítani”), pedig legalább ennyire fontos, hogy az egyetlen alkalommal, amikor a két fél beszélni tudott egymással, tisztázni lehetett nemcsak azt, hogy kintiek és bentiek nem ellenségek, hanem azt is, hogy valójában egy szervezethez, az akkor még gyakrabban új karhatalomnak nevezett nemzetőrséghez tartoznak. Mezőnek tudnia kellett, hogy az előcsarnokbeli lövöldözés után csak úgy tudja bizonyítani a vád valótlanágát, ha beenged egy küldöttséget, amely átvizsgálva az épületet meggyőződik annak alaptalan voltáról. (Ötvenhatban számos robbanásveszélyes helyzetet sikerült így megoldani.) Eszerint Mező nem látta veszélyesnek, ha a kintiek találkoznak a karhatalmistákkal, tehát őket nem ávósoknak, hanem nemzetőrnek tarthatta. Ezt igazolja a pártházban a nemzetőrséget szervező Tóth Lajos ezredes kései visszaemlékezése („Mező Imrének emlékezetem szerint az volt a véleménye, hogy tévedés ez a támadás, meg kell állítani.”¹⁴⁵), valamint a *Népszabadságban* 1956. novemberben megjelent cikk, amely szerint az épületből hívták be tárgyalni a küldöttséget.¹⁴⁶ Mint korábban már jeleztem, a források nem igazolják, hogy így történt, az viszont valószínű, hogy komolyan felmerült a konfliktus tárgyalásos rendezésének lehetősége. És van még egy sajátos nyom, ami arra mutat, hogy Tompáék október 30-án már az egységesen csak utóbb nemzetőrségnek nevezett új karhatalom tagjaiként védték a pártházat: a forrásokban csak az új, rendőregyenruháknak van nyoma, de egyetlen szó sincs igazolványokról. Márpedig nyilvánvaló, hogy pusztán ruhacserével nem lehet az egyik fegyveres testület tagjából egy másikét csinálni, ahhoz igazolvány is szükséges. (A Deák téren az államvédelmi állományú tiszték előbb kaptak új igazolványt, mint egyenruhát.¹⁴⁷) Szükségszerű tehát, hogy a karhatalmisták az egyenruhákkal új igazolványt is kaptak. Ez azonban nem lehetett rendőr igazolvány, hiszen nem hivatásos, hanem sorozott karhatalmisták voltak. Ebben az esetben pedig október 30-án hajnalban az az igazolvány, amely a negyvennyolc karhatalmistát feljogosította fegyverviselésre, a legvalószínűbben

nemzetőr igazolvány lehetett. Azért nem beszéltek róla a megtorlás során keletkezett források, mert akkor már hallgatni kellett arról, hogy a pártház hősi védői és a harc hősi halottai – ha csak rövid időre is – egy ellenforradalmi szervezet tagjai voltak.

Eszerint Tompa és harcosai nem azért tartották magukat a kormány törvényes fegyveres szervének, mert még nem fogták fel, hogy október 28-a után „*illegális fegyveres alakulat*” lettek,¹⁴⁸ hanem mert a rádióban hallott hírek és a Mezőtől kapott tájékoztatás szerint valóban a kormány által felállítani rendelt fegyveres testülethez tartoztak. Következésképpen méltán tekintették törvénytelen, jogellenes cselekménynek, amikor a pártházba a nemzetőr járőr mögött bejutott fegyveresek lefegyverezték és kiterelték társaikat. Ha egy fegyveres testület tagjától elveszik a fegyvert, az támadás. Az október 28-án meghirdetett tűzszüneti felhívás arra „*utasította a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket*”.¹⁴⁹ A karhatalmisták tehát jogosan, ha nem is szabályszerűen használtak fegyvert társaik támadói ellen, de ez nem jelenti azt, hogy fellépésük szükséges volt. A lényegét illetően együtt lehet igaza Gosztonyinak és Gyurkónak: nem higgadtan, hanem „*pániktól elragadva*”, mert „*tegnap még az államhatalom kiváltságos őrei voltak*”,¹⁵⁰ nem a pártház, hanem a maguk védelmében nyitottak tüzet.

Miközben a karhatalmisták jogosnak tudhatták cselekedetüket, a kintiek, akik eleve ellenséget láttak bennük, két okból is törvénytelennek tartották a támadást. Törvénytelennek, mert szerintük ávósok, vagyis egy megszűnt szervezet tagjai éppen a törvény és a rend őreire, nemzetőrökre támadtak rá. A sorban állókból és járőkelőkből, valamint általuk riasztottakból összeálló sokadalom azzal állította meg a járőröző nemzetőröket, hogy ávósok lövöldöznek. Ez ugyan nem volt igaz, ám valóban egy egyenruhás fegyveres küldte el a hússzállítmány után kíváncsiskodókat. Csizmadia rendőr törzsőrmester ezzel – feladatát teljesítve – szembekerült a kintiekkel, akik nyilván elégedetlenkedtek, szidalmazták, márpedig egy ellenségesen viselkedő fegyveres egyenruhásra leginkább illő szitokszó azokban a napokban az „*ávós*” volt. A tömeg felkapta a szót, és hamarosan már el is hitte, hogy a bentiek ávósok, Nádas őrmestert és Nébald tizedest már ezzel vették rá, hogy az épülethez menjenek. Miután a kintiek elhitték maguknak, hogy a bentiek ávósok, nehéz lett volna meggyőzni őket ennek valótlanságáról. Különös tekintettel arra, hogy a pártházat védő fegyveresek egy nappal korábban még valóban az államvédelem állományához tartoztak. Csizmadia törzsőrmestert és a másik két rendőrt is elzavarták, pedig ők valóban rendőrök voltak, igazolványukkal nem volt semmi probléma. A karhatalmistákéval azonban igen. A nemzetőrök felszólítására nyilván nemzetőr igazolványukat adták át. A nemzetőr igazolványok azonban csak személyi azonosító okmánnyal együtt voltak érvényesek. A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy a karhatalmisták nem adták át katonakönyvüket, és azzal igazolták a tömeg gyanúját, hogy ávósok, vagy átadták, és akkor azzal, hiszen a belső karhatalmistáknak államvédelmi rangjuk volt, az pedig be volt írva katonakönyvükbe. Így vagy úgy, a bejutottak számára bebizonyosodott, hogy fegyveres ávósok vannak az épületben, ők kapták a húst, ők küldték el a nemzetőröket – ráadásul az ötvenhatban a nemzeten és a forradalmon kívül rekesztett ávósok nem átalították magukat a magyar forradalom katonájának, nemzetőrnek álcázni. A szituációt tehát a két fél nem is alaptalan félreértései mérgezték el. A bentiek aljas trükköt láttak abban, ahogy az „*ellenforradalmárok*” intézkedő rendőrök mögött megbújva behatoltak, lefegyverezték és foglyul ejtették társaikat. Ennek a galádnak tekintett támadásnak a kivédésére alkalmaztak erőszakot. Őket pedig a kintiek tekintették aljasul csalártnak, amiért rendőrnek, sőt nemzetőrnek mutatták magukat azok, akik valójában ávósok, és úgy is viselkedtek: nem beengedték a rendőröket (és őket), hanem csapdába ejtették mindannyiukat.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szituáció nem mérgesedett volna el ennyire, ha az épületet nem egy olyan alakulat harcosai védték volna, akik okkal tarthattak attól, hogy a kintiek ávósok tekintik őket, és aszerint bánnak (el) velük. Takács tizedes járőre már első alkalommal azt tudakolta, vannak-e ávósok az épületben. Ugyanezt tette, amikor visszatért a kapuhoz, amikor a Nébald vezette járőrrel bejutott az előcsarnokba. Tompa hadnagyot arról értesítették, hogy valakik ávósokat keresnek. Bozsó Imre karhatalmista azt hallotta bekiabálni, hogy ávósokat keresnek. Eszerint pedig nem a párt, nem az MDP

Budapesti Bizottsága és nem is az új karhatalmat szervezők ellen irányult a támadás, hanem azok ellen, akiket a kintiek ávósoknak tartottak. Mint október 23-án éjszaka a Bródy Sándor utcában, nem az épület elfoglalása és nem az ott működő intézmény megszerzése volt a támadás célja, hanem megtorolni az annak védelmére rendelt gaztetteit: munkások és honvédek lelövését.

Bármilyen összetűzés vizsgálatánál kiemelten fontos annak meghatározása, hogy mi volt az az esemény, amiből szükségszerűen következett a többi. Történetünkben két ilyen pont lehetséges. A védők támadásnak tekintették a bejutottaknak az előcsarnokban mutatott viselkedését, amellyel szemben védekezniük kell, különös tekintettel az atrocitásokról szóló (ál)hírekre. A támadók szempontjából az ávósok lelepleződése és fegyverhasználata az a pont, ahol megállíthatatlanná váltak az események. Bent védekeztek a harcot az október 28-i bejelentések után is folytató „ellenforradalmárok” támadásával szemben, de a kintiek is abban a tudatban voltak, hogy harcuk az „ávósok” ellen jogos és törvényes. Az épültbe bemenő csoportot rendőrök és nemzetőrök vezették, a törvény őrei, akiket a törvényen és a nemzeten kívül kerültek megtámadtak. Sokkal többről volt már szó, mint egy teherautónyi élelmiszerről: a harcban kiküzdött új rendnek az ávósokkal szembeni védelméről, társaik megmentéséről. Utóbbi különösen fontos, tekintettel az ötvenhatban hirtelen megerősödő társadalmi szolidaritásra. Nemcsak az ávósok rettegtek ugyanis a különböző hírek és álhírek miatt, hanem az utca embere is rettegte az ávót, elvetemült gyilkosnak tartva minden tagját. Nemcsak a Köztársaság téren kutattak a kazamaták, hanem Győrött is a gumipincék, Miskolcon pedig a Szinvába torkolló csatorna után, amelyen a meggyilkoltak ledarált maradványait tüntették el – az általános hiedelem szerint. Nemcsak a forradalom ellenségeivel akartak leszámolni, hanem ki akarták szabadítani foglyul ejtett társaikat. Ez is magyarázhatja, hogy napokig kutattak a téren az ávó foglyai után.

¹ Hollós–Lajtai, 1974: 13–14.

² Uo. 23.

³ Uo. 29.

⁴ Uo. 29–30.

⁵ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése. A következő idézet is innen.

⁶ Nagy, 1989; *Népszava*, 1956. október 31. Mi történt a Köztársaság téren.

⁷ Urban, 1957: 198–199.; Méray, 2006: 260.

⁸ Barber, 1974: 132–133.; Matthews, 2007: 279.

⁹ Molnár, 1991: 160.; Lomax, 1989: 143.

¹⁰ A szovjet páncélosok elvonulását a források és a feldolgozások általában október 29-re teszik, **Eörsi** egyetlen olyan forrásról tud, amely ezt október 30-án hajnalra datálja, a kora reggeli támadást azonban ez is megengedi. **Eörsi**, 2006: 22.

¹¹ Nagy, 1989. *Népszava*, 1956. november 1. Őszinte képek a forradalom tüzeiben égő Budapestről.

¹² Hollós–Lajtai, 1974: 19. és 26–27.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nadas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 2.

¹⁴ Mikes, 1957: 118.

¹⁵ Súlyom–Zelev, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.

¹⁶ Gosztanyi, 1994: 67. Gosztanyi értelemzavaróan keverte az alakulatokat. Az államvédelmi feladatokat ellátó Belső Karhatalom állományába tartoztak a pártház védői, akik számára rendőr egyenruha érkezett.

¹⁷ Horváth, 2003: 276. Forrását sem Gosztanyi, sem Horváth nem közölte.

¹⁸ Gyurkó, 2001: 296.

¹⁹ **Eörsi**, 2006: 48.

²⁰ Uo. 47. Lásd Hollós–Lajtai, 1974: 66.

²¹ Varga, 1989: 188. Kossuth rádió, 1956. október 29. 17 óra, Hírek, közlemények.

²² ÁBTL 3.1.9. V-150007/6. Utasítás, 1956. október 29. Részletesen ismerteti Horváth, 2003: 265–267. A nemzetőrségre vonatkozóan lásd Szokolczai, 2008.

²³ Varga, 1989: 176. Kossuth rádió, 1956. október 29. 10 óra 35 perc, A Magyar Népköztársaság honvédelmi és belügyminiszterének parancsa.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nadas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.

²⁵ Horváth, 2003: 259–275. és 290–310.; **Eörsi**, 2007.

²⁶ Lovas, 1957: 71.; Szokolczai, 2007; 2008: 410. és 424.

-
- ²⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ²⁹ Uo. Jelentés Takács Józsefről, 1957. július 17.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Hollós–Lajtai, 1974: 13–14.
- ³² Uo. 14.
- ³³ Súlyom–Zelevé, 1957: 50. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Szokolczai, 2007; 2008.
- ³⁶ Nagy, 1989; *Magyar Függetlenség*, 1956. november 1. Népiélet a Köztársaság téren.
- ³⁷ Feltehetően Lovas könyve alapján, amely azonban nem tartalmazza, hogy a felderítők nemzetőrök lettek volna. Lásd Lovas, 1957: 70–71.
- ³⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 59. és 71.
- ³⁹ Gosztanyi, 1994: 64–65.
- ⁴⁰ Gyurkó, 2001: 296.; Horváth, 2003: 276.
- ⁴¹ Eörsi, 2006: 29–30. Innen a következő idézet.
- ⁴² Horváth, 2003: 276.
- ⁴³ Gosztanyi, 1994: 65.
- ⁴⁴ Gyurkó, 2001: 297. A következő idézet is innen.
- ⁴⁵ Hollós–Lajtai, 1986.
- ⁴⁶ Gyurkó, 1987: 256.
- ⁴⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 27.; Eörsi, 2006: 48. Gosztanyi szerint a Belső Karhatalom parancsnoksága. Gosztanyi, 1994: 67.
- ⁴⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ⁴⁹ Uo. 30.
- ⁵⁰ *Népszabadság*, 1956.
- ⁵¹ *Fehér Könyv*, I. 15. A következő idézet is innen.
- ⁵² *Fehér Könyv*, II. 75. és 77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁵³ Súlyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁵⁴ Lovas, 1957: 71.
- ⁵⁵ Idézi: Gosztanyi, 1994: 67. A következő idézet is innen.
- ⁵⁶ Irving, 2003: 446.
- ⁵⁷ Hollós–Lajtai, 1986: 164.
- ⁵⁸ Gyurkó, 2001: 298. A következő idézet is innen.
- ⁵⁹ Gosztanyi, 1994: 69.
- ⁶⁰ Horváth, 2003: 277. A következő idézet is innen.
- ⁶¹ Eörsi, 2006: 43–44.
- ⁶² *Népszabadság*, 1956; *Fehér Könyv*, I. 15.
- ⁶³ Hollós–Lajtai, 1974: 14.
- ⁶⁴ *Fehér Könyv*, II. 77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁶⁵ Irving, 2003: 446.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ⁶⁷ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. május 4. Nébald következetesen mindig ezzel a szó szerkezettel nevezte meg a karhatalmistákat.
- ⁶⁸ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 8.
- ⁶⁹ Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁷⁰ BSZKRT (Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság): a budapesti közlekedési vállalat elnevezése 1949-ig.
- ⁷¹ Hollós–Lajtai, 1974: 15.
- ⁷² *Népszabadság*, 1956.
- ⁷³ Szokolczai, 2007; 2008.
- ⁷⁴ OHA, Kerekasztal, Tóth Lajos, 42.
- ⁷⁵ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ⁷⁶ Súlyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁷⁷ Hollós, 1967: 96.
- ⁷⁸ Irving, 2003: 446.
- ⁷⁹ Gyurkó, 1987: 256.
- ⁸⁰ Súlyom–Zelevé, 1957: 52. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ⁸¹ Gosztanyi, 1994: 10.

-
- ⁸² Gyurkó, 2001: 298.
- ⁸³ Horváth, 2003: 277. Horváth a Köztársaság téren történekről szóló részben egyetlen helyen sem hivatkozik forrásra. Szövegéből az derül ki, hogy általában Tompa tanúvallomását, illetve a harckocsizók ellen lefolytatott per iratait használta.
- ⁸⁴ Eörsi, 2006: 48.
- ⁸⁵ A rendőrök vizsgálati anyagában csak Nébald Richárd hivatkozott arra, hogy őt kényszerítette a tömeg. ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 1. és július 8. Korábbi vallomásában még az szerepel kétszer is, hogy erre felszólította a tömeg. Uo. 1957. május 4. Nádas Jeremiás ezt kifejezetten tagadta, ő mentségül arra hivatkozott, hogy a tömeg befolyása alá került.
- ⁸⁶ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ⁸⁷ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁸⁸ Uo. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12. Könczöl Sándor fénykép alapján ezt a rendőrt Nádas Jeremiással azonosította, és ehhez kettejük szembesítésekor is ragaszkodott. Uo. Nádas Jeremiás és Könczöl Sándor szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ⁸⁹ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. május 4. A következő idézett kifejezések is innen.
- ⁹⁰ Uo. Nádas Jeremiás és Nébald Richárd szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 9.
- ⁹¹ Uo. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12., Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁹² Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁹³ Uo. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 8.
- ⁹⁴ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 1.
- ⁹⁵ Uo. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. július 2.
- ⁹⁶ Uo. Bozsó Imre jegyzőkönyve, 1957. július 3.
- ⁹⁷ Hollós–Lajtai, 1974: 15–16.
- ⁹⁸ Horváth–Kovács, 2011: 168.
- ⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Nébald Richárd jegyzőkönyve, 1957. július 15.
- ¹⁰⁰ Urban, 1957: 199.
- ¹⁰¹ OHA, Kerekasztal, Radnai György, 46.
- ¹⁰² *Népszabadság*, 1956.
- ¹⁰³ *Fehér Könyv*, II. 75–77. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ¹⁰⁴ Méray, 1957: 260.
- ¹⁰⁵ Sólyom–Zeke, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása.
- ¹⁰⁶ Lovas, 1957: 71.
- ¹⁰⁷ Hollós, 1967: 96.
- ¹⁰⁸ Irving, 2003: 446.
- ¹⁰⁹ Gyurkó, 1987: 256.
- ¹¹⁰ Gosztonyi, 1994: 70.
- ¹¹¹ Uo. A következő idézetek is innen. A szöveg eredeti helye: Lengyel, 1970: 109.
- ¹¹² Gosztonyi, 1994: 71.
- ¹¹³ Barber, 1974: 132. Október 23-a óta ott voltak, feltehetően azért, mert féltek kimerészkedni.
- ¹¹⁴ Gyurkó, 2001: 298.
- ¹¹⁵ Horváth, 2003: 277.
- ¹¹⁶ Eörsi, 2006: 48–49.
- ¹¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ¹¹⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 16–17.
- ¹¹⁹ Sólyom–Zeke, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása; ÁBTL, 3.1.9. V-143822. Nádas Jeremiás jegyzőkönyve, 1957. május 8.
- ¹²⁰ *Népszabadság*, 1956.
- ¹²¹ Sólyom–Zeke, 1957: 52. Tompa Károly hadnagy tanúvallomása. A következő idézet is innen.
- ¹²² Uo. 43–44.
- ¹²³ Eörsi, 2006: 51.
- ¹²⁴ Hollós, 1967: 97.
- ¹²⁵ Gosztonyi, 1994: 11.
- ¹²⁶ Gyurkó, 2001: 298.; Horváth, 2003: 277.
- ¹²⁷ Eörsi, 2006: 50–51.
- ¹²⁸ Hollós–Lajtai, 1974: 15.
- ¹²⁹ Uo. 158., 308. és 318.
- ¹³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ¹³¹ Uo. Kovács Ferenc jegyzőkönyve, 1957. június 28.
- ¹³² Eörsi, 2006: 51.

- ¹³³ ÁBTL 3.1.9. V-143822. Könczöl Sándor jegyzőkönyve, 1957. július 12.
- ¹³⁴ Hollós–Lajtai, 1974: 16.
- ¹³⁵ Gyurkó, 2001: 297.
- ¹³⁶ *Fehér Könyv*, II. 75. Tompa Károly hadnagy jelentése.
- ¹³⁷ Ellentétben azzal, ahogy Gosztonyi vélte. Gosztonyi, 1994: 67.
- ¹³⁸ Sólyom–Zelevé, 1957: 49. Tompa Károly hadnagy vallomása.
- ¹³⁹ Szakolczai, 2008: 412.
- ¹⁴⁰ Eörsi, 2006: 47.
- ¹⁴¹ Egy ellenpéldát ismerek: az állítólag Tóth Ilonának által megölt Kollár István belügyes sógora vallotta a bírósági tárgyaláson, hogy Kollárt a forradalom idején azért támadta meg valaki, mert 1952 és 1955 között a Belső Karhatalomnál szolgált. Miután azonban Kiss Réka és M. Kiss Sándor szerintem meggyőzően bizonyította a Tóth Ilona-per koncepció voltát, Kollár sógorának önmagában is ellentmondó történetét nem tartom alkalmas bizonyítéknak arra, hogy a karhatalmistákat általában üldözték volna a forradalom idején. BFL, XXV.4.a. Budapesti Fővárosi Bíróság, B. 164/1957. Tóth Ilona és társainak pere, 462. doboz. Vári András tárgyalási jegyzőkönyve, 1957. március 14.; Kiss – M. Kiss, 2007.
- ¹⁴² Szakolczai, 2003: 144. és 145.
- ¹⁴³ Nagy Károlyné 1958. augusztus 28-i vallomását ismerteti és idézi Eörsi, 2006: 51.
- ¹⁴⁴ Sólyom–Zelevé, 1957: 51. Tompa Károly hadnagy vallomása. Hollós–Lajtai, 1974: 16. Innen a következő idézet.
- ¹⁴⁵ OHA, Kerekasztal, Tóth Lajos, 42.
- ¹⁴⁶ *Népszabadság*, 1956.
- ¹⁴⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-150007/6. Vári József önvallomása, 1957. június 7.
- ¹⁴⁸ Gyurkó, 2001: 297.
- ¹⁴⁹ Varga, 1989: 132. Kossuth rádió, 1956. október 28. 17 óra 25 perc. Nagy Imre miniszterelnök rádióbeszéde.
- ¹⁵⁰ Gosztonyi, 1994: 71.; Gyurkó, 2001: 297.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-143822	Nádas Jeremiás és társai
V-150007/6.	Kiss István és társai

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. a. Budapesti Fővárosi Bíróság, Büntetőperes iratok (1950) 1951–1985

B. 164/1957.	Tóth Ilona és társai
--------------	----------------------

1956-os Intézet, Oral History Archivum (OHA)

Kerekasztal-beszélgetés az 1956. október 30-i Köztársaság téri eseményekről, 1993.

Nyomtatásban megjelent források

Fehér Könyv I.

Ellenforradalmi események a magyar októberi eseményekben. H. n., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, [1956].

Fehér Könyv II.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. H. n., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, [1956].

Nagy, 1989

Nagy Ernő (szerk.): *1956 sajtója.* Budapest, Tudósítások Kiadó.

Sajtó

Eörsi, 2007

Eörsi László: *Köztársaság tér, 1956–2007. Élet és Irodalom, 2007. június 1.*

Lengyel, 1970

Lengyel Zoltán: *Harc a Budapesti Pártház védelméért. Belügyi Szemle, 1970. 4. sz. 107–112.*

Népszabadság, 1956

Mi történt a Köztársaság téren. *Népszabadság, 1956. november 21.*

Hivatkozott irodalom

Barber, 1974

Noel Barber: *Seven Days of Freedom. The Hungarian Uprising, 1956.* London, Macmillan.

Eörsi, 2006

Eörsi László: *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, 1956-os Intézet.

Gosztonyi, 1994

Gosztonyi Péter: *A Köztársaság téri ostrom és a kazamaták mítosza. Budapesti Negyed, 1994. ősz. 48–80.*

Gyurkó, 1987

Gyurkó László: *1956. Előtanulmány és oknyomozás.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Gyurkó, 2001

Gyurkó László: *A bakancsos forradalom.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Hollós, 1967

Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Hollós–Lajtai, 1974

Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Köztársaság tér, 1956.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

-
- Hollós–Lajtai, 1986
Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok. 1956. október 23.–november 4.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Horváth, 2003
Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Horváth–Kovács, 2011
Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Hadsereg és fegyverek, 1956.* Budapest, HM Zrínyi Média.
- Irving, 2003
David Irving: *Felkelés! Egy nemzet küzdelme: Magyarország, 1956.* Budapest, Gede testvérek Bt.
- Kiss – M. Kiss, 2007
Kiss Réka – M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma.* Budapest, Kairosz Kiadó.
- Lomax, 1989
Bill Lomax: *Magyarország, 1956.* Budapest, Aura Kiadó.
- Lovas, 1957
Lovas Márton: *Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig.* Budapest, Kossuth Könyv- és Lapkiadó.
- Matthews, 2007
John P. C. Matthews: *Explosion. The Hungarian Revolution of 1956.* New York, Hippocrene Books.
- Méray, 2006
Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála.* Budapest, Noran.
- Mikes, 1957
George Mikes: *The Hungarian Revolution.* London, A. Deutsch.
- Molnár, 1991
Molnár Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története.* Budapest, Educatio.
- Sólyom–Zelevé, 1957
Sólyom József – Zelevé Ferenc: *Harcban az ellenforradalommal.* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Szokolczai, 2003
Szokolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In Szokolczai Attila – Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956.* I. köt. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára. 121–198.

Szakolczai, 2007

Szakolczai Attila: Népköztársaság tér, 2006. In www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmányok/vita_koztarsasagter (utolsó letöltés: 2012. június 10.).

Szakolczai, 2008

Szakolczai Attila: Az 1956. október 31-i szovjet döntés lehetséges magyar okai – Karhatalomból nemzetőrség. In Horváth J. András (szerk.): *Szívvvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár. 393–426.

Tóth, 1986

Tóth Judit: „*Neved ismerjük, teted nem felejtjük...*” *A Belügyminisztérium hősi halottai az 1956-os ellenforradalom elleni küzdelemben*. Budapest, BM Könyvkiadó.

Urban, 1957

George Urban: *The Nineteen Days*. London–Melbourne–Toronto, Heinemann.

Varga, 1989

A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9. Szerkesztette: Varga László. Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub.